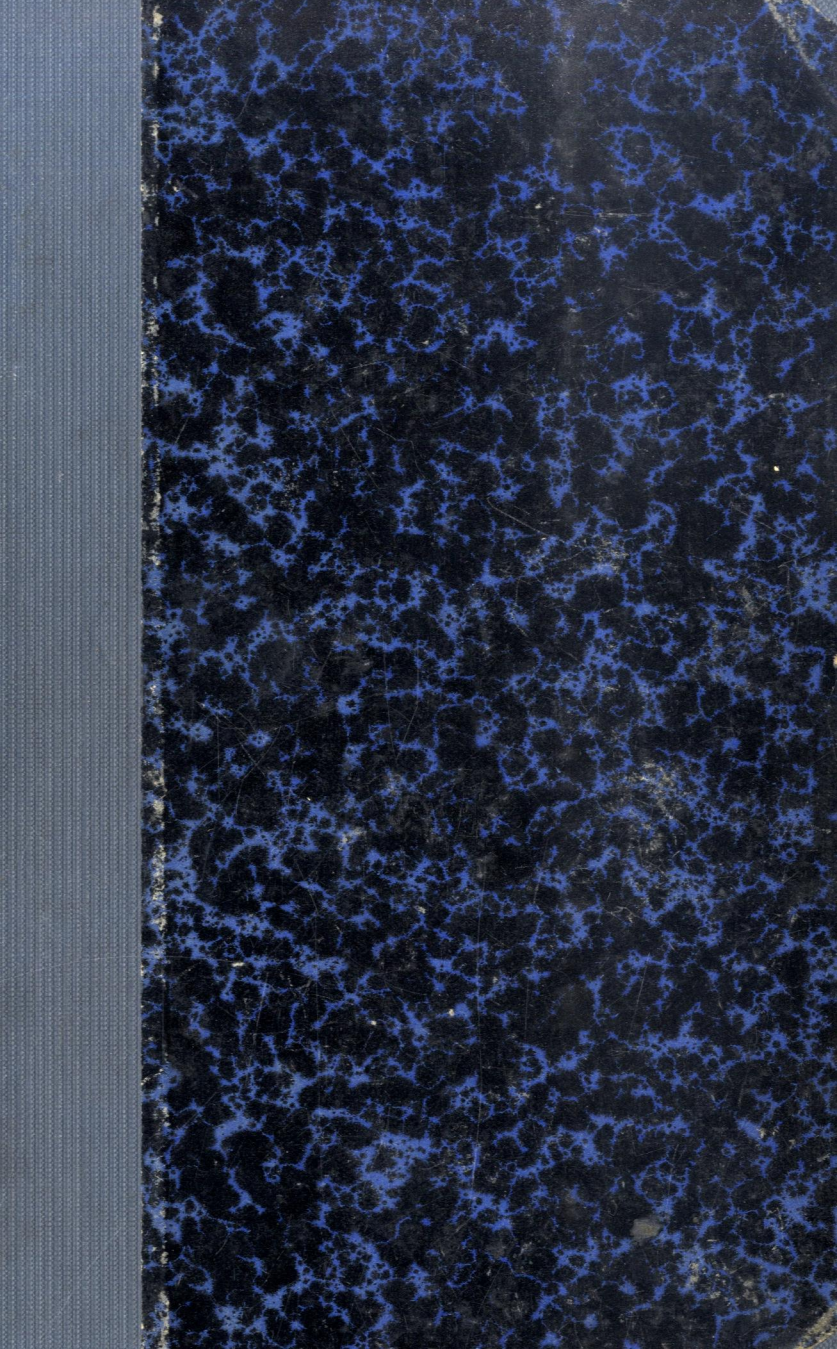

06 839
ГЕНРІХ ГАЙНЕ.

ПОДОРОЖ НА ГАРЦ.

ПЕРЕКЛАД

О. Черняхівського.

З ПЕРЕДМОВОЮ Й ПОЯСНЕННЯМИ

Дра Івана Франка.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.
1902.

Видання 5111
Львів 1902

51

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И- 34483

Львівська бібліотека
АН УРСР

645 ср

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

III
Г-296
2061

ПЕРЕДМОВА.

З усіх німецьких поетів XIX в. мабуть найбільше пощастило ся на переклади українською мовою Генріхови Гайне. Яка була сьому причина, не місце тут входити; досить буде сказати, що з його поетичних творів у нас перекладено з більшим або меншим успіхом майже все найкраще, в тім числі безсмертну „Книгу пісень“, немало балад та поетичних оповідань із збірки „Romances“, обі більші поеми „Німеччина“ й „Атта Троль“ та трагедію „Раткліф“. Натомість із прозових творів сього автора, які свого часу не лише в Німеччині, але скрізь по Європі лунали мов алярмові дзвони лібералізму та радикалізму, а надто визначають ся блискучим дотепом та незрівнаними фаєрверками стилю, яким перед Гайнем не писав ніхто в Німеччині, у нас доси не було перекладено нічого, і отсей переклад являєть ся першим почином у тім напрямі.

Перекладати Гайневу прозу, на се справді треба не малої відваги. Тут не досить того поверхового знання німецької мови, яке може вистарчити при перекладаню наукових праць або гладкої „холодної“ прози иньших письменників. Тут треба знати німецьку мову до її найтайніших глибин і найтонших відтінків,

треба знати спеціальну мову романтичної доби з її скоками, іронічними зворотами, неологізмами та ліценціями. До того додайте масу натяків на сучасні обставини, на особи, порядки, літературні кружки та течії, свари та котерії, в яких обертає ся Гайне. І розуміється, се лише половина трудностей, бо друга половина лежить на боці української мови, яку перекладач повинен знати та опанувати що найменше так само, як німецьку, щоб передати оригінал хоч у приближенню вірно, та не вронити й тої барвности, їдкості та ірації, якою блискотять його сторінки. На скільки отсей переклад дра Черняхівського відповідає сим вимогам, нехай судить критика; вже саме те, що читаючи його самі собою формулюють ся такі високі вимоги від перекладу, промовляє на його користь.

Гайнева „Подорож на Гарц,“ се опис одної частини подорожі, яку Гайне дійсно відбув у вересні 1824 р. пішки протягом чотирьох неділь. Крім горішнього Гарца, який описано тут, Гайне обійшов тоді ще й Долішній Гарц і часть Турингії. Перший нарис опису сеї подорожі був готовий уже при кінці падолиста того самого року. Сам Гайне в однім тогочаснім листі бачив головну прикмету свого писання, а поперед усього отсього опису в тім, що він називає „die Opposition gegen das abgedroschene Gebräuchliche,“ а що ми назвали би боротьбою против шаблону й запліснїлої традиції на кождім полі.

„Подорож на Гарц“ вийшла у перше в Берліні в січевих в-рах часописі „Der Gesellschaftler,“ але так обкусана цензурою, що Гайне аж перелякав ся свого власного твору

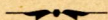
і зараз узяв ся перероблювати його. В маю 1826 р. він вийшов у Гамбурзі накладом тамошнього книгара Кампе разом з иньшими Гайневими творами яко перший том серії „Reisebilder“. Книжка мала значний успіх; протягом п'ятиох місяців у самім Гамбурзі продано звиш 500 примірників — як на ті часи се було багато. У всіх виднійших німецьких часописах появили ся критики на сю книжку. Ліберальна преса хвалила її, реакційна лютилась і накидалась не лише на книжку, але й особисто на автора. За життя Гайневого надруковано ще чотири видання того його першого прозового твору в pp. 1830, 1840, 1848 і 1856 у збірних виданнях його писань, а надто 1853 р. окреме виданє.

Отсей переклад перед надрукованєм порівняв я з німецьким оригіналом і подавав поясненя до всіх важнійших місць, де Гайне натякає на тогочасні обставини та особи. При тім я користував ся прегарним критичним виданєм дра Ернста Ельстера (Heinrich Heines sämtliche Werke. Mit Einleitungen, Erläuterungen, Anmerkungen und Verzeichnissen sämtlicher Lesarten, von Dr. Ernst Elster. Leipzig. Bibliographisches Institut. Dritter Band).

Др. Іван Франко.

ПОДОРОЖ НА ГАРЦ.

Нема нічого тривкого крім
зміни ; нічого сталого крім смерти.
Кожен бій серця робить нам рану
і життя було-б вічним впливом
крови, як би не було поезії. Вона
постачає нам те, чого одмовляє
природа : золотий час, що не ржа-
віє, весну, що не одцвіта, щастя
без хмарки і вічну молодість.

Берне.

Фраки, шовкові панчішки,
Рукавці блищать гарненько,
Гречні речі, залицяння, —
Ох, коли-б їм ще серденько !

Серце чулеє у грудях,
В серці щирі почування...
Мене мучать їхні речі
Про нещирее кохання.

Я піду собі у гори :
Там стоять хаткі тихенькі,
Вільно дихають там груди,
Віють вітри там буйненькі.

Я піду собі у гори :
Темні сосни там стрункії,

Спів пташиний, шум струмочків,
Хмари гордії, прудкії.

Прощавайте, ясні зали,
Ви, панове й панї ясні!
Сьміючись на вас я гляну,
Як зійду на гори красні!

Місто Геттінген, славне своїми ковбасами та університетом, належить до ганноверського короля, має 999 будинків, усякі церкви, поліжничий заклад, обсерваторію, карцер, бібліотеку, магістратський льох, де пиво дуже добре. Струмок, який протікає тут, зветь ся „die Leine“ і літом у ньому можна купати ся; вода тут дуже холодна і в деяких місцях стільки широка, що Лідерови треба було справді добре розбігти ся, аби перескочити через його. Місто се гарненьке, але воно найбільш подобаєть ся, коли повернути ся до його спиною. Стоїть воно певно вже дуже давно, бо коли згадаю, як я перед п'ятьма роками записав ся у матрикул, то й доді воно мало такий саме сірий, старечо розумний вигляд і було цілком умебльоване муркоталами, пудлями¹⁾, диссертациями, Thé-dansants, прачками, компендіумами, печенею з голубів, івельфськими орденами, промоційними каретами, люльками, гофратами, юстіцратами, релігіонсратами, профаксами та иншими факсами. Дехто навіть каже, що збудоване воно за часи великої мандрівки народів і що кожне нїмцьке колїно лишило в йому по неоправному примірнику своїх членів; звідсіля то й похо-

¹⁾ Муркоталами (Schnurren) та пудлями називають студенти університетських педелів.

дять усі сі Вандали, Фрізи, Шваби, Тевтони, Сакси, Тіринці і т. и., що й досі блукають у Геттінгені по Вендерштрассе, одріжняючись барвами шапок та китиць од люльок, і раз-у-раз бють ся на кривавих полях Розенміле, Річенкруга та Бовдена¹⁾, маючи таку саму вдачу та звичаї, які були ще за часи великої мандрівки народів. Керують ся вони по части ватажками, що звуть ся головними півнями, а по части давньою книгою, що зветь ся *Komment*²⁾, яка заслужила собі місце проміж *legibus barbarorum*.

Взагалі мешканці Геттінгена поділяють ся на студентів, професорів, філістрів та бидло, хоч сі чотири стани мало чим одріжняють ся проміж себе. Бидлячий стан найбільше численний. Занадто було б перелічувати імена всіх студентів і всіх звичайних та надзвичайних професорів; до того ж тепер я й не згадаю імен усіх студентів, а проміж професорами є й такі, що ще й досі не мають жадного імя.

Філістри в Геттінгені повинно бути дуже багато, як піску, або краще сказати, як болота над морем. Справді, коли я бачу їх у ранці перед дверима академічної ради з брудними обличчями та білими рахунками, то ледве зрозумію, як міг Бог сотворити стільки наволочі.

Більше подробиць про Геттінген можна дуже вигідно вичитати в топографії його, складеній К. Р. Н. Марксом³⁾. Хоч до сього автора,

¹⁾ Села й приєлки бизь Геттінгена, де відбували ся в ту пору студентські поєдинки.

²⁾ Правила поєдинкованя.

³⁾ *Göttingen in medizinischer, physischer und historischer Hinsicht, geschildert von Dr. K. F. N. Marx. Göttingen 1824.*

що був моїм лікарем і виявив до мене багато прихильности, я маю найсвятійші обовязки, про те не можу безумовно рекомендувати його твір і мушу йому дорікати за те, що він не досить гостро повстає проти погляду, буцїм у Геттінґені великі ноги. Аби розбити сей погляд, я пильно працював день і ніч, слухав порівняну анатомію, робив виписки з самих рідких творів у бібліотеці, цілими годинами студіював на Вендерштрассе ноги дам, і в дуже вченому трактаті, який містить у собі результати сих студій, я говорю: 1) про ноги взагалі, 2) про ноги у давніх, 3) про ноги слонів, 4) про ноги Геттінґені, 5) звозжу до купи все, що про сї ноги говорило ся в Ullrichs Garten, 6) розглядаю сї ноги в їх звязку і при сій нагоді проважу далі теж про литки, колїна і т. и., і нарешті 7) коли знайду досить великий папір, додам декілька таблиць з подобидами ніг геттінґенських дам.

Було ще дуже рано, коли я покинув Геттінґен, і вчений N.¹⁾ певно ще лежав тоді в ліжку і бачив у сні, як звичайно, що він гуляє по прекрасному садку, де на грядках ростуть білі папірці, записані цитатами, на яких весело блискотить сонце, а він зриває то той, то инший і обережно пересажує на нову грядку, поки соловейки своїми солодкими співами тїшать його старе серце.

Перед Веендерськими ворітьми зустрів я двох малих школярів - тубольців і один з їх сказав другому:

„Я не хочу знати ся з Федором, він поганець; учора не знав *genitivus* од *mensa*“.

¹⁾ Гайне мав тут на думці проф. Едварда Іанса, див. його лист до Варнгагена з 14 мая 1826.

Хоч се зовсім незначні слова, але я їх мушу тут ще раз переказати; ба ні, їх можна написати над ворітьми міста за девіз. Бо малі пишуть так, як старі свистять, і ці слова добре характеризують вузьке, сухе величання знаттям високовченої Георгії Августі¹⁾.

На шоссе віяв свіжий ранній вітрець, пташки співали так весело, що у мене ставало на душі все свіжіше та веселіше. Таке оśвіжене було як раз у пору. Остатніми часами я не виходив із хліва пандектів, римські казуїсти оплутали мій дух наче сірим павутинням, серце моє наче було взято в лещата залізними параграфами егоїстичної системи права і раз-у раз у мене дзвеніло в ушах: „Трібоніян, Юстиніян, Гермогеніян²⁾, Думмеріян“, і ніжна пара закоханих, що сиділа під деревом, видалась мені примірником *Corpus Juris* з перепленими руками. На дорозі почало ставати людніше. Проходили молочниці а також погоничі ослів зі своїми сірими вихованцями.

За Веенде я зустрів ся з Шефером та Дорісом. Се не була іділічна пара, що про неї співав Геснер³⁾, але два університетські педелі, на обовязку яких було гаразд доглядати, аби студенти не поєдинкували ся в Бовдені, і щоб який небудь спекулянт-приватдоцент не перепачкував у Геттінген нових ідей, які мусять ще й тепер по кількадесять літ видержувати карантин перед Геттінгеном. Шефер уклонив ся

¹⁾ Georgia Augusta — геттінгський університет, прозваний так іменем свого основателя кн. Юрія Августа.

²⁾ Головні автори зводів римського права.

³⁾ Салямон Геснер (1730—1787), автор підсолоджених іділій, що в другій половині XVIII в. залюбки читали ся по всій Європі.

мені дуже по товариськи; він теж письменник і часто згадував про мене в своїх піврічних писаннях¹⁾, а до того ще й цитував мене, бо коли не заставав дома, то був завжди остільки добрий, що надписував крейдою цитацію на дверях моєї кімнати. Часами проїздив візок, цілком навантажений студентами, що покидали місто, одні на вакації, інші на завжді. В такому університетському місті раз-у-раз в'їжджають та виїжджають; що три роки бачимо там нову генерацію студентів. Се вічна течія людська, де одна семестрова хвиля випирає другу і тільки старі професори стоять серед загального руху непорушно, неначе піраміди Єгипта — тільки в цих університетських пірамідах не заховано ніякої мудрости.

Я побачив, як із міртової алеї коло Равшенвассер виїхала пара многонадійних юнаків. Жінчина, яка там займала ся своїм горизонтальним ремеслом, провела їх до дороги, вправною рукою вдарила по сухорлявому стегні коняку і голосно зареготала, коли один із верховців вліпив їй декілька гальянтерій нагаєм на широкі „основанія“; потім потяглась вона до Бовдена, а юнаки поїхали до Нертена, вигукуючи та співаючи россінїєвську пісню: „Пий пиво, люба, люба Лізо!“

Довго ще чув я здалеку сі гуки, але любих співаків швидко стратив з очий, бо вони дуже поганяли острогами та нагаями своїх конний, які, здавалось, мали справжню німецьку мляву вдачу. Ніде сю скотину не мучать так, як у Геттінгені; часто, коли я бачу, як таку зі-

¹⁾ Себто в реєстрах покараних студентів, які провадили педелі.

прілу, криву шкапу за торбину оброку мучать лицарі з Равшенвассер, або як вона мусить тягти повен візок студентів, я думаю: „Бідне створіння, мабуть твої прадіди ззіли в раю забороненого вівса!“

В нертенському заїзді я знов стрів обох юнаків. Один з їх уплітав салату з оселедцем, а другий розмовляв з жовтошкірою служницею, на прозвище Фузія Каніна або Trittvoegel. Він сказав їй кілька лестощів і послі сього вони хутко почали обнімати ся. Щоб мій ранець став легшим, я вийняв із його свої блакитні штани, дуже знамениті в історичному погляді, і подарував маленькому кельнерови прозваному Колібрі. А тим часом Буссенія, стара хазяйка, принесла мені хліб з маслом і жалувалась, що я її так нечасто одвідую, а вона мене так любить.

За Нертеном сонце стояло вже зовсім високо і сьязало на небі. Воно справді бажало мені добра і так зігріло мою голову, що всі зелені думки в ній зовсім поспіли. Я не зневажив теж любого „Сонця“, заїзду в Нордгаймі, звернув сюди і знайшов уже готовий обід. Уся страва була дуже смачна і далеко більше мені подобала ся, ніж недотепна академічна „пища“, ніж увесь отой несолений, шкуратяний штокфіш зі старою капустою¹⁾, яким годовано мене в Геттінгені. Заспокоївши трохи свій тлунок, я звернув увагу на одного пана з двома дамами, що збирали ся від'їздити. Сей пан був

¹⁾ Stockfisch — рід морської риби та заразом у студентським жаргоні назва нестраних університетських викладів; altes Kohl, дословно — стара капуста, та в німецькому значить також стара запліснявіла мудрість, дурниці.

одягнений у все зелене, навіть окуляри у його були зелені й кидали на його мідяно-червоний ніс зелений відтінок. Мав він вигляд царя Навуходоносора в остатні роки його життя, коли він „живяше звіриним образом“ і нічого не їв опріч зеленини¹⁾. Зелений хотів, щоб я йому рекомендував готель у Геттінгені; яж порадив спитати у першого студента, де готель de Brühbach? Одна з дам була його жінка, дуже велика, простора дама, з червоним лицем у квадратову милю, з ямками на щоках, що здались би богам кохання на плювачки. Товсте, м'ясисте, обвисле підборідде виглядало мов погане продовження обличчя; високі груди, що були оточені міцно накрохмаленою коронкою та зубчастими з фестонком комірцями, неначе баштами та бастіонами, нагадували ті фортеці, про які казав Филип Македонський, що вони не встоять проти осла навантаженого золотом. Друга дама, сестра її, була зовсім несхожа на попередню. Коли перша походила од ситих Фараонових коров, то друга од худих. Обличчя її складалося тільки з самого рота проміж двома ушима, а груди так само безрадісно запустілі, як Лінебурський степ; уся її виварена постать нагадувала безплатний обід для теологів. Обидві дами спитали мене рівночасно, чи в готелі de Brühbach стають статочні люди. Я по ширості запевнив їх у сьому, і коли тріфолія виїхала, я вклонився їй ще з вікна. Хазяїн Сонця хитро всміхався, бо мабуть знав, що геттінгенські студенти готелем „de Brühbach“ зовуть карцер.

¹⁾ Про се див. книгу пророка Даниїла, гл. IV, зач. 29 і д.

За Нордгаймом починають ся вже гори; де-неде показують ся гарненькі горбочки. По дорозі стрічав я переважно крамарів, що поспішали до Брауншвайга на ярмарок, а теж гурт жінок; кожна з їх несла на спині клітку, обтягнену білим полотном, завбільшки майже як хата. Там сиділо в полоні всяке співоче птаство, що без угаву свистіло та щебетало, тоді як ті, що несли його, весело підстрибували та цокотіли. Мені се видалось занадто по дурному, що такі гави несуть иньших на ярмарок.

Глухої ночі прийшов я до Остероде. Їсти мені не хотілось і я зараз же ліг спати. Я був натомлений, як собака, і спав, як Бог. У сні я вернув ся назад у Геттінген і опинив ся власне в бібліотеці. Я стояв у кутку правничої залі, і переглядаючи старі дисертації, зовсім зачитав ся, а коли оглянувся, аж уже на дворі ніч і залю осьвітчують високі канделябри. Дзвін на сусідній церкві пробив дванацяту, двері помалу одчинили ся і звідтіля вийшла горда жінка-велетень, яку побожно проводили члени правничого виділу та їх асистенти. Хоч жінка-велетень була вже й пристаркувата, проте обличчя її мало в собі риси клясичної краси, кожен погляд її виявляв дочку Титанів, могутню Теміду. В одній руці тримала вона байдуже вагу та меч, а в другій пергаменовий сувій. Два молоді *doctores juris* несли шлеп її сірої, полинялої сукні, праворуч то сюди то туди жваво підстрибував тонкий гофрат Рустікус, ганноверський Лікурґ¹⁾, і деклямував із

¹⁾ Антін Бавер (1772—1843), звісний професор карного права, від 1813 р. був професором у Геттінгені і працював також над кодифікацією ріжних законів.

свого нового законопроєкта; ліворуч кульгав у доброму гуморі її *cavalier servente*, тайний юстіцрат Куяціус¹⁾; він сипав правничими дотепами і так щиро сьміяв ся з їх сам, що навіть поважна богиня, всьміхаючись, нахилилася до його, плескала по плечі великим пергаменовим сувоєм і ласкаво шептала: „Ах ти маленький лукавцю, що підстригаєш дерево зверху в низ“²⁾. Підходили теж і інші пани і кожен з їх звертав увагу на яку небудь нововигадану систему, гіпотезу, або який небудь інший вибродок власної головки. Через одчинені двері залі увійшла безліч якихсь панів, що вдавали з себе великих людей славетнього цеху; були се найбільше незграбні, підзорливі особи, що з великим самозадовольненням сипали про все дефініції та розрішнення та диспутували про кожду титлу в кождім зачалі пандектів. Далі виступали все нові постаті, давні правники в забутій одежі, в білих перуках, з давно забутими обличчями; вони дуже дивувались, що на їх, славетніх минулого століття, ніхто не звертає особливої уваги, і по своєму прилучали ся до загального базікання, пискотні та галасування, що неначе клекіт моря шуміло навколо високої богині все голосніше та неспокійніше, так що нарешті їй не стало терпцю і з нестерпним бодем велетня раптово закричала: „Мовчіть! мовчіть! я чую голос любого Прометея; глумлива Сила та німий Івалт при-

¹⁾ Густав Гуго (1764—1844), проф. римського права. *Cujacius*, властиво Яков де Сіяс, з яким Гайне порівнює проф. Гуго, був славний французький правник XVI в.

²⁾ Натяк на Гугове пояснене одного місця в *Corpus juris* у главі „*de arboribus caedendis*“.

ковують його невинно до скелі страждання, і весь ваш гомін та суперечки не дадуть прохолоди його ранам, не розібють його кайданів". Так закричала богиня і сльози річками полились їй з очей. Уся громада заверещала неначе од смертельного жаху, стеля залі затріщала, книжки почали падати з полицок; даремне старий Мінхгаузен¹⁾, вистрибнувши з рами, хтів утихомирити їх; зібрання все скаженіше галасувало та верещало... Я втік од сього галасу дому божевільних у історичну залю, в те сьвятоблिवе місце, де стоять бельведерський Аполлон та медіцейська Венера. Я кинув ся до ніг богині краси і в обличчі її забув про той дикий шарварок, із якого я вирвав ся; очі мої зачаровані впивали ся гармонією і вічним повабом її благословенного тіла, грецький спокій запанував у мене в душі, а над моєю головою, неначе благословенне неба, лив найсолодші тони своєї ліри Феб Аполлон.

Коли я прокинув ся, мені все чув ся приємний брязкіт: череда йшла на пашу і дзвоники її весело брязчали. Любе, золоте сонце заглянуло в вікно і осьвітло малюнки на стінах кімнати. Се були образки з часів війни за визволення, де було дуже вірно змальовано, які то ми всі були герої; далі сцени мордування з часів революції, Людвік XVI на гільотині і інші такі головництва, що на їх не можна дивити ся не дякуючи Богови, що спокійно лежиш на ліжку, пєш добру каву і що голова твоя поки що так преспокійно сидить на плечах.

¹⁾ Герлях Адольф барон Мінхгаузен (1688—1770; перший куратор геттінгського університета по його заснованю.

Напившись кави, одягнувшись, прочитавши всі надписи на вікнах, я розплатився в заїзді й лишив Остероде.

Се місто має стільки то будинків, усяких мешканців, між ними також багато душ, як се можна вичитати в Готшальковім підручнику для мандрівців на Гарц¹⁾. Перше ніж вийти на великий шлях, я виліз на руїни давнього остеродеського замку. Вони складають ся з половини великої товстостінної вежі, неначе розіденої раком.

Дорога на Клявсталь вивела мене знов на гору і з першої височини я поглянув ще раз у долину, де Остероде з своїми червоними дахами між зеленими сосновими лісами виглядало неначе мохова рожка. Сонце сьвітило милим, дитячим сьвітлом. З половини вежі, яка ще зберегла ся, видно тут імпозантне затишє.

В сих краях трапляється багато й інших замчищ. Гарденберґ коло Нертена найкращий. Коли серце у вас, як і повинно бути, на лівому боці, себто на ліберальному, то й то не можна позбути ся елеґійного почуття, дивлячись на кам'яні гнізда сих привілейованих хижаків, що своїм безсилим нащадкам лишили тільки великий апетит. Так само було зі мною сього ранку. Чим далі одходив я од Геттінґена, тим більше розтавала моя душа і тим дужче охоплював мене романтичний настрій; мандруючи я склав отсі вірші:

Давні сні мої, повстаньте!
Серця брамо, відчинись!

¹⁾ Friedr. Gottschalk, Taschenbuch für Harzreisende, 3 Aufl. Magdeburg 1823.

Красні співи, сльози туги
Дивно з серця полились.

Я піду між ті яліни,
Де джерело виграва,
Де олені горді ходять,
Де мій любий дрозд співа.

Я зйду на тії гори,
На ті бєскиди стрімкі,
Де на замку на руїнах
Грають проміні палкі.

Там я сяду собі тихо
І згадаю ті часи, —
Давніх лицарів хороших,
Час минулої краси!

Он майдан поріс травою, —
Гордий лицарь там стояв;
Він, найдужчих подолавши,
Надгороду з бою взяв.

Плющ повивсь по тім бальконі,
Де вродливиця була,
Що й тако́го перемóжця
Пóглядом перемогла.

Переможця і вродливу
Поборола смерть бліда, —
Той сухий з косою лицарь
Всіх до долу поклада!

Потім, пройшовши трохи далі, я спіткав
ся з мандрованим ремесником, що йшов із
Брауншвайга; він розказав мені тамошню но-

вину, що молодий князь по дорозі в сьвяту землю попав ся в турецьку неволю і визволити його можна тільки за великі гроші. Споводувала-ж сю байку велика подорож князя. Нарід же має свою традиційну, казочну течію ідей, що так мило висловила ся у його „Князю Ернсті“¹⁾. Оповідач сеї новини був підмайстром у кравця — була се мила молода людина, остільки тонка, що крізь неї, неначе крізь Оссіянових туманних духів, могли просьвічувати ся зорі, загалом чудна національна амальгама веселости з сумом.

Сей остатній виявляв ся особливо втішно та чуло, коли він співав чудову народню пісню: „Жук на баркані сидів, зум, зум!“ Далєбі, добре у нас Німців; нема нікого з нас остільки божевільного, щоб не знайшов другого ще оільше божевільного, який би його не зрозумів. Тільки Німць може мати смак до такої пісні і навіть сьміяти ся та плакати до скону. Тут тільки спостеріг я, як глибоко увійшло слово Гете в житте народа. Мій тонкий товариш подорожі од часу до часу пускав трелі: „Leidvoll und freudvoll, Gedanken sind frei!“ У народа таке псування тексту — річ звичайна. Він співав теж пісню, де: „Льотхен сумує на могилі свого Вертера“. Кравець сентиментально заливав ся слізьми при словах: „Самотній плачу я на місці, де нас так часто підслухував пізний місяць! Сумно блукаю я коло срібного струмка, який нам любо шепрів про раювання“. Але

¹⁾ Князь Ернст II. Швабський (ум. 1030), вигнаний цісарем Конрадом II. за те, що не хотів воювати свого приятеля, зробив ся героєм численних старонімецьких поем, які в прозових переповідках війшли в народ і дотривали аж до нашого часу.

хутко вже був він у доброму гуморі і розказував мені: „У нас у касельському ремісничому клубі є Прусак, який складає такі самі пісні; правда, він шиє не дуже то добре; коли має одного шага в кешені, то разом з тим має спрагу на два шаги, і коли нап'ється, то вважає небо за блакитну камізельку, плаче як окап і співає пісні з подвійною поезією!“ Тільки згодом я зрозумів, що він має на думці вірші з подвійним римом, власне станси. Про те од великого руху та супротивного вітру лицарь голки дуже втомився. Він збирався багато пройти і все вихвалявся: „Я візьму дорогу між ноги“; про те хутко почав уже скаржитись, що у його на ногах повискакували пухирі і що світ занадто широкий; нарешті він схилився під одним деревом, похитав своєю делікатною головою, наче ягня хвостом і жалібно всміхаючись скрикнув: „Ой я, бідне шкапеня, вже знову нездужаю“

Гори тут стали ще стрімкіші, ялові ліси хвилювалися в низу неначе зелене море, а в горі по блакитному небі плили білі хмари. Дикість околиці зм'ягчалася простотою та одноманітністю. Як добрий поет, природа не любить різких переходів. Хмари, хоч які чудернацькі мають іноді обриси, виявляють такий білий, або хоч м'який, цілком відповідний блакитному небу кольорит, що всі фарби краєвиду неначе тиха музика зливаються одна в одну, і кожен вид природи втихомирює та заспокоює духа.

Небіжчик Гофман¹⁾ був би помалював хмари пестрявими. Природа так само, як ве-

¹⁾ Е. А. Т. Гофман (1776—1832), один із найталановитіших та при тім найхоробливіших представників ні-

ликний поет досягає найбільших ефектів малими засобами. У неї є тільки одно сонце, дерева, квітки, вода та кохання. Та ба, у кого бракує в серці остатнього, то решта здається поганою: сонце тоді має лише стільки й стільки миль у промірі, дерево придатне тільки на топливо, квітки клясифікують ся відповідно до пиляків, а вода тільки мокра.

Малий хлопець, що шукав для свого слабого дядька в лісі хворосту, вказав мені село Лербак, якого маленькі хатки з сірими дахами тягнуть ся долиною більше як пів милі. „Там живуть, сказав він, дурні власті люди та білі Арапи“; остатньою назвою охрестив нарід альбіносів. Хлопчик, здавало ся, був у таємній згоді з деревами і витав ся з ними неначе зі старими знайомими, а вони, шелестючи листом, уклоняли ся на його привітання. Він свистів як чиж, а навкруги пташки одповідали йому теж свистом, і не встиг я оглянутись, як він, стрибаючи своїми голими ніжками, зі своєю вязкою хворосту зник у гущавині ліса. Я подумав: „Діти молодші од нас, через те пригадують собі ще, як були вони деревами або пташками; а ми дуже вже старі задля сього і маємо в голові за багато клопоту, юріспруденції та поганих віршів“. Той час, коли було се инакше, яскраво уявив ся мені, коли ввійшов я у Клявсталь. Сього охайного гірського містечка, яке не швидше побачиш, аж станеш перед ним, досягнув я, коли дзвін бив 12 і діти радісно вертали ся зі школи. Любі діти, майже всі з червоними щічками, блакитними оченя-

мецької романтичної школи, проявляв також талант до малювання й музики.

тами, з волосем як льон, стрибали та верещали, і збудили в мені сумно-світлі спогади, коли я сам, маленький хлопчик, не сьмів устати цілий любий ранок ізза дерев'яної лавки в темній католицькій монастирській школі в Діссельдорфі і мусів витерпіти так багато латини, різок та географії, а потім так само без міри верещав та радів, коли нарешті старий францісканський дзвін бив 12. Мій ранець довів дітям, що я чужинець, і вони сердешно привиталися до мене. Один з їх розказав, що в їх тільки що була лекція закону божого і показав мені королівський ганноверський катехізіс, з якого питають їх про християнську віру. Ся книжечка була дуже погано видрукована і я боюсь, щоб через те й релігійні догмати не зробили на учнів так само безрадісного бібульного вражіння. І се мені дуже не сподобалось, що табличка множення, хоч немило перечить ся з догмою про сьвяту Трійцю, була надрукована тут же, хоч аж на остатньому листочку; сеж може дітий уже зарані доводити до грішних сумнівів. Ми в Прусії далеко розумніші і при нашій запопадливості навертати на свою віру людей, що так добре вміють рахувати, ми стережемось друкувати по заду катехізіса таблицю множення.

Я пообідав у клявстальському трактирі „Корона“. Мені дали весняно-зелений петрушковий суп, фіялково-блакитну капусту і телячу печеню завбільшки як Чімборасо в мініатюрі, теж копчених оселедців, що звуть ся бікінґами, по імя Вільгельма Бікінґа, що видумав се копчення; вмер він р. 1447, а за свій винахід удостоїв ся такої шани від Карла V, що сей р. 1556 поїхав із Міддельбурґа до Бівліда в Зе-

ляндію, аби подивитись на могилу сього великого мужа. Як чудово смакує така страва, коли знаєш про неї отакі історичні дати, а до того й їси її сам! Тільки кава по обіді вдалась мені дуже бридкою: до мене підсів з розмовою молодий юнак і так гидко базікав, що аж молоко на столі скисло. Се був молодий комівояжер з 25 пестрявими камізельками, такоюж кількістю печаток, перстнів, шпильок до краваток і т. и. Він мав вигляд малпи, що наділа червону куртку і сказала сама собі: одяга робить людиною. Він знав напам'ять безліч шарад та анекдотів і розказував їх завжди там, де вони були найменше до речі. Він розпитував мене, що нового в Геттінгені; я одповів, що перед моїм відходом академічний сенат видав декрет, яким під карою трьох талярів забороняв відтинати хвости собакам, бо скажені собаки в літі носять хвіст між ногами, одріжняючись сим од нескажених, а при браку хвостів не можна буде одрізнити одних од других. По обіді вирядився я далі, щоб побачити копальні, плавильні срібла та монетню.

В плавильні срібла, як часто в своєму життю, я не бачив срібла. В монетні мені більш поталанило і я бачив, як роблять гроші. Правду кажучи, я завжди тільки обмежував ся спогляданням на такі речі. В схожих випадках я тільки те й робив, що дивився, і думаю, що коли б навіть талярі падали з неба, то й то я тільки дістав би діри в голові, а діти Ізраїля весело збирали б сю срібну манну. З почуттем, у якому комічно мішались побожність та зрушення, розглядав я новонародженні, блискучі таляри, взяв одного, який вискочив із чекана, на руку і сказав: „Молодий таляре! яка доля

дожидає тебе! Скільки доброго, скільки злого зробиш ти! Скільки ти захистиш злочинства, скільки полатаєш чесноти! як тебе будуть любити і потім знову проклинати! скільки будеш ти допомагати навіженим орґіям, розпусті, брехні, душогубству! як ти будеш без упину років зо сто переходити через чисті та брудні руки, поки нарешті навантажений злочинством, утомлений од гріха, злучиш ся з братами своїми в лонї Авраама, яке тебе розтопить, очистить і покличе до нового кращого життя! а може навіть оберне тебе на невинну ложечку до чаю, якою мій пра-правнук буде колотити собі кашку!“

Огляд двох найкращих клявстальських копалень Доротеї та Кароліни був дуже цікавий і я хочу розказати про се докладніше.

За пів години од міста можна дійти до двох великих, чорнуватих будинків. Тут вас зустрічають рудокопи. Вони одягають ся в темно-сині широкі куртки, такі самі штани, що до їх із заду пришито шматок ременю; на головах мають маленькі повстані шапочки зовсім без криє, зеленого коліру. В такуж одежу, тільки без шматка ременю, одягають і гостя, і рудокоп-штайґер, засьвітвши свого ліхтаря, підводить його до темної дірки, схожої на комин, спускаєть ся туди по поясе, розказує, як треба тримати ся за щєблї драбини і запрошує без жаху йти за ним. Тут нема жадної небезпеки, але з початку сьому не віриш, коли не розумієш ся на улаштуванню копалень. Се особливе почуття, коли мусиш роздягати ся й надівати, неначе засужений на смерть, темну одежу. До того мусиш рачки лізти в низ, а яма така темна, і Бог знає які завдовжки ті драбини.

Але скоро спостерегаєш, що в чорну вічність спускаєть ся не одна драбина, а їх більше, а кожда має п'ятнадцять або двадцять щєблів; кожна з їх провадить на маленьку дошку, де можна спочити, і звідкіль починаєть ся нова діра з новою драбиною.

Я попереду спускав ся в Кароліну і по правді, се найбрудніша й найнепривітніша Кароліна, яку я коли небудь знав. Щєблі в драбинах тут мокрі від болота. А ти спускаєш ся все нижче та нижче; попереду йде штайгер і все запевняє, що небезпеки нема ніякої, треба тільки міцно тримати ся за щєблі, не дивити ся під ноги, то й голова не запоморочить ся; особливо ж не можна ставати на бічну дошку, що по ній підіймаєть ся канат для бочок: з неї тижнів зо два полетів один необережний роззява і скрутив собі вязи. Там в низу змішаний гуркіт та приглушений грім, раз-у-раз хтось штовхає ся об бальки та стовпи, що на їх підіймаєть ся викопана руда та вода, що протікає через стіни копалень. Часом попадаєте ви в видовбані галерії-штольні, де видно, як росте крушець і де самітній рудокоп сидить цілісінький день та з зусиллем вибиває зо стіни шматки руди. В саму-ж глибину, де, кажуть, уже чутно, як в Америці кричать: „Hurrah Lafayette“!¹⁾ я не спускав ся. Треба признати ся, що з мене було вже досить тієї глибини, на яку я спустив ся. Тут було раз-у-раз чутно гуркіт та гудіння, таємний рух машин, рокіт підземних жерел; з усіх боків просочуєть ся

¹⁾ Славний генерал Ляфает, герой революції, був тоді, 1824 р. в гостині в північній Америці, де його витали з великими почестями як »гостя нації«.

вода та підіймаєть ся підземна пара, а ліхтар рудокопа михтів усе блідніше посеред самотньої ночі. Справді се могло оглушити чоловіка, дихати стало важко і я ледве тримав ся за слизькі щеплі. Я не почував того, що звуть страхом; але, чудна річ, там у глибині я згадав, як рік назад коло того самого часу я пережив на Північному морі. Мені здалось, що дуже приємно, коли хвилі кидають корабель неначе опуку, а вітер дме в свої гучні сурми і серед загального гомону весело лунають вигуки матросів, а над усім сим радісно повіває свіже, вільне повітря... Так, повітря! Щоб знову почути його, я підняв ся знов у гору на кількадесят драбин і рудокоп повів мене через вузьку, довгу, вибиту в горі галерію в копальню Доротея. Тут уже свіжіше та вільніше, драбини чистіші, але довші та крутіші, ніж у Кароліні.

Тут мені стало легше, особливо коли я зустрів слід живих людей. В глибині з'являлись рухливі огні; рудокопи з своїми ліхтарями піднімались у гору з привітанням: „Glück auf!“ і діставши таку саму відповідь од нас, зникали. І неначе привітно-спокійний, а разом з тим боляче-таємний спогад зустрічали мене задумані ясні погляди і серіозно побожні, трохи бліді, таємно освітлені світлом копалень обличчя сих молодих і старих людей, що працювали цілий день у своїх темних, самотніх гірських шахтах, а тепер простують у гору, щоб поглянути на привітне соняшне саяво та на очі своїх жінок і дітей.

Мій чічероне був чесний, вірний як собака Німець. З глибокою радістю показував

мені місце, де обідав князь Кембріджський¹⁾ з усім своїм почтом, коли одвідував копальні, і де стоїть ще й досі довгий, деревляний стіл, а теж і здоровий стілець із руди, що на йому сидів князь. „Се лишить ся тут на вічну пам'ять!“ — сказав добрий рудокоп, і з запалом оповідав про те, яка то була тоді парада, як уся штольня була обвішана ліхтарями, квітками, зеленю, як один молодий рудокоп грав на цитрі та співав, і як веселий, любий, товстий князь багато пив ріжного здоров'я і як усі рудокопи і він особливо радо-б дали вбити себе за доброго, товстого князя і за весь ганноверський дім. — Мене завжди зрушує до дна душі, коли бачу, як се почуте вірнопідданности висловлюєть ся в простих, безпосередніх формах. Се таке прегарне почуттє! І таке правдиво німецьке почуттє! Інші народи може зручнійші, дотепнійші, забавнійші, але ні один не має такої вірности, як німецький нарід. Коли-б я не знав, що вірність така стара, як сьвіт, я-б подумав, що її вигадало німецьке серце. Німецька вірність! Вона не те, що риторична фраза сучасних адрес. При ваших дворах, німецькі князі, треба-б неперестаючи співати пісню про вірного Екарта та злого Бурґунда, що звелів повбивати його дітий, а про те зазнав його вірности. У вас найвірнійший нарід і ви помиляєтесь думаючи, що стара, розумна, вірна собака раптово сказалась і хоче вкусити вас за ваші осьвячені литки.

¹⁾ Адольф Фредерік князь Кембріджський (1774—1850), наймолодший син англійського короля Джорджа II, був від р. 1816 генеральним намісником, а від 1831—37 віцекоролем Ганноверу.

Ліхтар рудокопа, неначе німецька вірність, не дуже то блискучий, але спокійний та певний, освітлював нам шлях посеред шахт та штолень; ми вийшли з душно́ї підземної ночі, сонце знов засьвітило нам... Glück auf!

Більшість рудокопів живе в Клявсталі й сусідньому гірському містечку Целлерфельді. Я був у багатьох із сих гарних людей, бачив їх невеличке хазяйство, слухав пісні їх, які вони дуже мило співають під акомпанімент цитри, свого улюбленого інструмента, просив розказувати старі гірницькі казки, а теж прочитати молитви, що вони говорять усі разом перед тим, як спускають ся в темні шахти, і не одну гарну молитву проказав я з ними. Один старий рудокоп навіть висловив ся, що я повинен лишити ся з ними і стати рудокопом, а коли я невважаючи на се попрощав ся з ним, він дав мені припоручення до свого брата, що жив поблизу Гюслара, а теж просив передати безліч поцілунків своїй коханій небозі.

Хоч життя сих людей і здаєть ся нерухомо спокійним, проте воно й справжнє, живе життя. Стара-старезна тремтяча жінка, що сиділа супроти великої шафи у запічку, сиділа там певне вже чверть століття і певно всі її думки й почуття зросли ся щільно з углами сеї печі, з візерунками сеї шафи. І шафа і піч живуть, бо людина влила в них частину своєї душі.

Тільки з сього глибокого вдивлення в життя, тільки з сеї „безпосередности“ могли повстати німецькі казки, в яких особливо характерне те, що в їх говорять не тільки зьвірі та рослини, а й зовсім, бачить ся, неживі речі. Перед замисленим, невинним народом у тихій

мирній таємности його низьких гірських та лісових хаток виявило ся внутрішнє життє сих річий. Вони набрали невідмінного, консеквентного характеру, милої сумішки фантастичних примх і щиролюдської вдачі. І от через що ми бачимо в казках самі дивовижні речі, але про їх розказано, як про самі звичайні. Так голка і шпилька виходять із кравецької господи і заблуджують ся в темноті; соломина та вуголь хотять перейти через потік і погибають; лопата та мітла стоять на сходах, сварять ся та бють ся; запитане зеркало показує образ найкращої в світі жінки; навіть краплі крови починають говорити жахливі, темні слова турботного співчуття.¹⁾

Через те то наше життя в дитинстві має для нас таке неосяжне значіння; для нас тоді все дуже важне, ми чуємо все, бачимо все, всі вражіння для нас рівнозначні. Але згодом починаємо все робити навмисне, працюємо виключно коло одного якого будь діла і на силу розмінюємо чисте золото спостережень на папірові гроші книжкових дефініцій: що виграємо на широті життя, те тратимо на глибині його. Та ось ми вже дорослі, гонорні люди; ми часто перемінюємо квартирі, покоївка що дня їх прибірає, переставляє як хоче меблі, і се нас дуже мало цікавить, або через те, що вони нові, або через те, що сьогодні вони Гансові

¹⁾ Розумієть ся, Гайне помиляв ся, бачучи в таких казкових мотивах характерну прикмету власне німецьких казок; порівняний дослід і нові відкриття на полі старих літератур позволяють нам сягнути за їх жерелами аж до Індії, до старого Єгипту і ще далі, в доісторичні часи фетишизму та анімізму.

а завтра Ісаакові. Навіть сама одежа неначе чужа для нас і ми ледве чи й знаємо, скільки гудзиків на нашому сюрдуті, який ми носимо на своєму тілі; ми міняємо нашу одежу по змозі часто, і ніщо з неї не лишається в звязку з нашою внутрішньою і внішньою історією; ми ледве можемо згадати, як виглядала та бура жилетка, що з неї всі так сьміяли ся, але на широких смугах якої так любо опиралась рука коханої!

Стара жінка супроти великої шафи в за-пічку мала на собі сукню в квітки з старомодної матерії, шлюбну сукню своєї покійної матері. Її правнук, білявий, ясноокий хлопчик, одягнений за рудокопа, сидів у неї в ногах і рахував квітки на її сукні.

Вона певно нарозповідала вже йому багато історій про сю сукню, безліч поважних, гарних історій, які певно хлопчик не скоро забуде. І будуть вони проходити перед його очима, коли він виросте й самотній працюватиме в темряві штолень Кароліни, а може буде й сам переказувати їх, коли кохана бабуня давно вже лежатиме в домовині, а він сам, срібноволосий, підтоптаний дід сидітиме оточений внуками супроти великої шафи в за-пічку.

Я переночував у готелі „Корона“, куди приїхав з Геттінгена також і гофрат Б.¹⁾, і я мав приємність засвідчити йому свою пошану. Коли я підписав ся в книзі для приїзжих і став пе-

¹⁾ Під сим кріптонімом догадують ся одні проф. Фрідріха Бутервека, автора цінної „Geschichte der neueren Poesie und Beredsamkeit“, або проф. Юрія Фрідріха Бенеке, якого викладів з поля старонімецької фільольогії Гайне слухав у Геттінгені.

реглядати в ній місяць липень, то зустрів тут любе ймення Адальберта Шаміссó, біографа невмиручого Шлеміля. Хозяїн розказав мені: сей пан приїхав сюди в невимовно погану не-году і в таку саму погану негоду й відїхав.

Аби полекшити свого ранця, я викинув з його ще пару чобіт і пішов на Госляр. Я сам не знаю, як я дійшов туди. Згадую тільки, що я то підіймав ся на гору, то спускав ся в низ, дивив ся на прегарні долини; срібна вода шуміла, пташки щебетали, череди дзвонили своїми дзвониками, ріжне дерево осьвічувало ся золотими проміннями сонця, а над усім розкинула ся небесна блакить така прозора, що видно було сьвятая сьвятих, де ангели стоять при ногах у Господа і по рисах його обличчя студіюють основний мотив сьвітової гармонії. А я ще був під вражінням минулої ночі, якого ніяк не міг позбути ся.

Се була давня казка про те, як лицар спускає ся в глибокий колодязь, де в чарівному, непробудному сні спить найкраща принцеса. І тим лицарем був я сам, а колодязем — темна клявстальська копальня. І коли я спустив ся в неї, нараз запалала безліч огнів, з усіх кам'яних щілин повискакували жваві карлики; вони кривили од гніву обличчя, махали на мене коротенькими мечами, сурмили голосно в ріжки, викликаючи ще більше товаришів, і люто трясли своїми широкими головами. Та коли я вдарив на їх і кров полилась, тоді я спостеріг, що се були червоні, довгобороді головки будяків, що я їх за день перед тим позбивав ціпком на дорозі. Карлики всі зникли, і я дійшов до ясної парадної залі. По середині, закутана в білий серпанок, нерухома

і німа як статуя стояла моя кохана; я поцілував її, і, Богом свідчу ся, почув блаженне дихання її душі і солодке трепетання любих уст, мені причуло ся, що Бог у тій хвилі кличе: „Да будет світ!“ Сліпучий промінь вічного світла вдарив мені в очи; але в ту саму хвилину знов стемнило ся і все зілляло ся в якомусь хаотичному, дикому, бурхливому морі. Дике, скажене море! Над його кипучою безоднею жахливо пролітали примари мерців; їх білі покривала трепали ся по вітру, а за ними, ляскаючи гарапником, летів наздогін у перістому вбранню арлекін, і сей арлекін був я сам — і раптово з безодні підняли свої огидливі голови морські почвари і почали протягувати до мене свої розкрачені пазурі — і з жаху я прокинувся.

Як часто псують ся найкращі казки! Власне лицар повинен був, знайшовши сонну принцесу, вирізати шматок з її коштовного серпанка; а коли чари вже були розбиті його одвагою і красуня знову сидить на золотому кріслі в своєму палаці, лицар повинен підійти до неї і спитати: „Моя найкраща принцесо, знаєш мене?“ А вона відповідає: „Мій найхоробріший лицарю, я тебе не знаю!“ Тоді лицар показує шматок вирізаний з її серпанка і він як раз приходить ся до вирізаного місця; тоді вони обнімають ся, сурми сурмлять і все кінчає ся весіллям.

Се справді дивне нещастя, що мої сні кохання не часто мають такий гарний кінець.

Назва Госляр така радісна і з нею сполучено так багато давніх імператорських спогадів, що я сподівався побачити поважне, величне місто. Але так то воно, коли придивиш

ся зблизька до чого будь славетного! Я побачив якесь гніздо з вузкими, крутими мов лабіринт вулицями, а посеред його протікає маленька річечка, здаєть ся Гоза. Скрізь бруд та занепад, а брук такий нерівний, як берлінські гексаметри. Тільки стародавнє укріпленє, властиво руїни мурів, веж, бойниць додають місту якоїсь пікантності. В одній із тих веж, що зветь ся „Zwinger“, стїни такі товсті, що там у них висічено цілі кімнати. Плещ перед містом, де відбувають ся славетні стрілецькі пописи, се гарна лука, а довкола високі гори. Базар невеликий, посереду стоїть фонтан, а вода з його падає в велику металеву вазу. Коли трапить ся в місті пожежа, тоді бють по ній кілька раз і брязк розходить ся далеко. Ніхто не знає, звідкіля взяла ся та ваза. Дехто каже, що одної ночі її поставив посеред базару чорт. Тоді ще люди були дурні, дурнем був і чорт, і вони робили один одному подарунки.

Ратуша в Гюсларі скидаєть ся на побілену казарму. Гільдейський дім обік неї має трохи кращий вигляд. Більше-менше в однаковій відлеглости од землі й од даху стоять рядом статуї німецьких цісарів, чорні од диму, де-не-де позолочені, в одній руці берло а в другій держава; вигляд мають мов печені університетські педелі. Один із сих цісарів держить меч замісь берла. Я не міг угадати, що значить ся ріжниця, а щось вона повинна значити, бо Німці мають той дивний звичай усе робити з якоюсь думкою.

Я багато читав у Готтшальковім підручнику про старий собор і уславлений цісарський

стілець у Гослярі. Але коли я хотів поглянути на їх, то мені одповіли, що собор розвалено¹⁾, а цісарський стілець одвезено в Берлін. Ми живемо в дуже символічні часи: тисячолітні собори розвалюють, а цісарські трони закидають у склад усякого дрантя.

Деякі цікаві речі з покійного собора виставлено тепер у церкві сьв. Степана. Є чудові мальовані вікна, кілька поганих ікон, між ними має бути один Лука Кранах, деревляне розп'ятє і поганський жертovníк з невідомого металю. Він схожий на четверокутну скриню, що її підтримують чотири кар'ятіди: зігнувши спину вони держать над головами руки мов підпори і кривлять мерзені морди. Та згадане вже деревляне розп'ятє робить іще неприємнійше вражіння. Голова Христа з натуральним волоссям, у терновім вінці, з закрівавленим обличчям виявляє певно смертельну муку людини, але не богорожденного Спасителя. В сьому обличчі портретована тільки матеріальна мука, але не поезія страждання. Такий образ належить більше до анатомічного театру, а не до божого дому. Знавець у штуці, жінка церковника, що водила мене по церкві, показала мені як особливу рідкість четверокутний, вигибльований, чорний, укритий білими цифрами шматок дерева, що висів неначе лампа посеред церкви. О, як яскраво виявився тут дух вигадливості протестантської церкви! Хтоб се подумав! Числа на сьому шматку, се були номери псалмів, що звичайно пишуться крейдою

¹⁾ Се сталося в р. 1820; із того собора полишено лише передінок північного бокового порталю.

на чорній дошці, а се трохи вражає естетичне чуття. Але тепер сей винахід може навіть служити до оздоблення церкви і цілком може замінити малюнки Рафаеля, що їх так часто виганяють із протестантських церков. Такий поступ дуже радує мене, бо мені, яко протестантові й лютеранинові, завжди стає прикро, коли католицькі супротивники насміхаються ся над порожніми, забутими Богом протестантськими церквами.

Я спинив ся в готелі близько базару. Смачний обід видав ся-б мені ще смачнішим, аби до мене не підсів добродій хазяїн з своїм довгим, недоладнім обличчям та з нудними питаннями. На щастя мене увільнив приїзд другого мандрівця, який повинен був витримати ті самі питання і в тому самому порядку: *quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando?* Чужинець сей був стара, притомлена, підтоптана людина; з розмови виявило ся, що він блукав по цілому світі і особливо довго жив у Батавії, заробив багато грошей і знову все стратив і тепер по трицятилітній відсутности вертав ся в своє рідне місто Кведлінбург. „Через те, додав він, що там наш родинний гріб“. На се осьвітчений добродій хазяїн відповів, що для душі однаково, де б не було поховане наше тіло. „А маєте се на письмі?“ одповів чужинець і якісь хитрі зморщкы повстали коло його сумних губ та збляклих очей. „Але“ додав він, „я сим не хочу сказати нічого поганого про чужі кладовища. Турки ховають своїх мерців далеко краще, як ми; їх гробовище, се справжні садки; там вони сидять на своїх білих, украшених турбанами могильних плитах, у затінку кипариса, гладять свої по-

важні бороди, курять спокійно свій турецький тютюн із своїх довгих турецьких люльок; а Китайці — на їх просто весело поглянути, коли вони зграбненько тупцюють по місцях одпочинку своїх небіжчиків, молять ся, пють чай, грають на скрипці, і прикрашують любі могилки позолоченими порцеляновими будками, фігурками, шматочками різнобарвного шовку, штучними квітками і барвистими ліхтариками. Все се дуже мило! А скільки буде звідси до Кведлінбурґа? “

Гослярське кладовище не дуже мені сподобало ся. Тим більше вражіння зробила на мене чудова кучерява головка, яка весело виглянула з одного високого партерового вікна, саме коли я входив у місто. По обіді я знову відшукав любе вікно, але тепер там стояла склянка з букетом білих сніжниць. Я як стій видряпав ся в гору, вийняв квітки зі склянки, приколов їх до мого капелюха, не турбуючись ні трохи про роззявлені роти, скамянілі носи, витріщені очі, з якими люди на вулиці, особливо старі баби дивили ся на сю явну крадіжку. Коли я через годину проходив коло того самого будинка, то побачив любу красуню в вікні; побачивши білі квітки на моєму капелюсі, вона почервоніла і одкинулась назад. Я тепер добре розглядів гарне її обличчя; се було чудове, прозоре втілення подиху літнього вечера, сяйва місяця, співу соловія і аромата рожі. — Пізнійше, коли зовсім стемніло, вона вийшла на ганок. Я підійшов ближче, вона поволі одступила в темні сіни, я схопив її за руки і сказав: „Я дуже люблю гарні квітки і поцілунки і я краду те, чого не дають мені добровільно“. Тут я хутко поцілував її, а коли вона хотіла утікти, я тихо

прошептав: „Завтра я поїду звідсіля і мабуть ніколи вже не вернусь“. Сказав се і чую таємну відповідь любих губ і маленьких рученьят, і сьміючись тікаю звідтіля. Як мені було не сьміяти ся? я несвідомо вимовив ту чарівну формулу, якою наші червоні та сині мундури частійше як своєю вусатою галлянтністю перемагають серця жінок: „Я завтра їду і ніколи не верну ся!“

З моєї кімнати був величній вид на Раммельсберг. Був чудовий вечір. Ніч гнала ся на своєму чорному коні, а довга грива його розвівала ся по вітру. Я стояв коло вікна і дивив ся на місяць. Чи є справді на місяці людина? Слав'яни кажуть, що вона зветь ся Клотар і підливає місяць водою, коли він росте. Коли я був ще хлопчиком, мені розказували, що місяць, се овоч і коли він поспіє, Боженька зриває його і складає разом з іншими повними місяцями в велику шафу, що стоїть на кінці сьвіта, там де він забитий дошками. Коли я став більший, то постеріг, що сьвіт зовсім не такий обмежений і що людський дух розбив деревляні баркани і велетенським Петровим ключем — ідеєю безсмертя — одімкнув усі сїм небес. Безсмертя! гарна думко! Хго тебе перший вигадав? Чи був се уміркований норимберський міщух, що сидів одного гождого літнього вечера у себе на призьбі з білою ярмулкою на голові і білою глиняною люлькою в зубах і думав: а добре було б, як би він отак скнів віки вічисті, і щоб його люлечка не гасла і його диханнячко не рвало ся! Чи може то був молодий коханець, який в обіймах своєї коханої думав про безсмертя, думав про його, бо почував його, а почував через те, бо нічого

иншого не міг почувати, ні про що инше думати?

Кохання! Безсмертя! У мене в грудях раптово стало так гаряче! Мені здалося, що географи пересунули рівник і він тепер проходить просто через моє серце. І з мого серця вилились почуття кохання і полинули вони тужливо в незміряну темряву ночі.

Квітки в садку перед моїм вікном запахли ще дужче. Пахощі, се почуття квіток і так само як людське серце дужче відчуває в ночі, коли чує себе самотнім і без свідків, так само й квітки в своїй соромливості, здається, дожидають ночі, аби віддати ся цілком своїм почуттям і вилити їх у чудових пахощах. О, розливайтесь, пахощі мого серця і знайдіть там за горами кохану моїх мрій! Вона вже тепер спить, в ногах у неї стоять навколішках янголи, і коли вона всміхається в сні, то кожна її усмішка стає молитвою, яку потім проказують янголи. В грудях її лежить ціле небо з усім своїм раюванням, а коли вона дихає, серце моє тріпочеться, хоч би я був од неї й як далеко. За шовковими віями її очей зайшло сонце, і коли вона їх розплющить знову, то буде день, пташки заспівають, задзвонять дзвіночки отар, гори заблискочуть своєю смарагдовою одіжю і я завяжу свій ранець і по-мандрую далі.

Посеред сих філософських спостережень та особистих почувань одвідав мене гофрат Б.¹⁾, який недавно перед тим теж приїхав у Гюслар.

¹⁾ В рукописі стоїть виразно Бутервек; про нього див. вище стор. 27 нота 1.

Ніколи зичлива приємність сеї людини не впливала на мене глибше, як тепер. Я дуже поважаю його за визначний та вдатний дотеп, а ще більше за скромність. Я знайшов його надзвичайно веселим, сьвіжим та жвавим. Останнє він довів своїм новим твором „Релігія розуму“ — книжкою, од якої раціоналісти в захваті, містики сердять ся, а велика публіка хвилюється. Я сам тепер, що правда, містик, задля здоровля, бо мені наказав лікар уникати всяких поведів до мислення. Проте я визнаю велику вартість раціоналістичних праць Паулюса, Гурлітта, Круґа, Айхгорна, Бутервека, Веґшайдера й инш. Навіть мені самому корисно, що сі люди повстають супроти столітнього зла, особливо супроти старого церковного сьміття, під яким так багато отрутних випарів і гадюк. Повітря в Німеччині занадто густе та сперте і я часто бою ся, що задихну ся, або що мене в любовнім запалі задусять мої кохані брати містики.

Через те я не можу сердити ся на добрих раціоналістів, що вони троха аж занадто відсьвіжують та прохолоджують повітря. В суті сама природа кладе межі раціоналізмови; під вітровою помпою та коло північного полюса чоловік не витримає.

Коли я ночував у Гюсларі, зо мною трапилось щось надзвичайне. Ще й досі я не можу згадати про се без жаху. Я зроду не страхополох і присягаю ся, що мене не схоплює за серце, коли наприклад гостре лезо бажає познайомитись з моїм носом, або коли я у ночі блукаю по залятому лісі, або коли який ляйтнант на концерті позіхаючи грозить ся проковтнути мене. Про те духів я боюсь не менш,

як „Der österreichische Beobachter“ ¹⁾. Що таке страх? Чи він походить з розуму, чи з почуття? Про се питання я багато диспутував з доктором Саулом Ашером ²⁾, коли ми сходилися з ним у Берліні в Café-Royal, де я довгий час обідав. Він завжди доводив, що ми боїмося чогось тільки через те, що наш розум визнає його страшним. Тільки в розумі сила, не в почутті. І поки я смачно їв та пив, він доводив мені перевагу розуму. В кінці розмови він звичайно дивився на свій годинник і виголошував: „Розум, се найвищий принцип!“ — Розум! Кожен раз, коли чую се слово, зараз перед моїми очима встає доктор Саул Ашер зі своїми абстрактними ногами, в трансцендентально сірому сурдуті, з ледово холодним, угластим обличчям, яке б здалося на таблицю в підручнику геометрії. Було вже йому далеко за пятьдесят, і се була правдива проста лінія. Прямуючи завжди до позитивного, сей бідака вифілософував із свого життя все прекрасне, все соняшне проміння, всі вірування, всі квітки, і йому нічого не лишилося опріч холодної позитивної домовини. Особливу злість мав він на Аполльона Бельведерського та на християнство. Проти остатнього він навіть написав брошюру, в якій доводив його нерозумність та безпідставність. Взагалі написав він безліч книжок і скрізь у їх розум пиндючить

¹⁾ Обскурна часопись, що виходила в Відні в рр 1816—1832.

²⁾ Др. Саул Ашер, філософ, горячий прихильник Канта, при тім видний діяч у жидівській громаді коло піднесення освіти та виборення рівноправности Жидів у Німеччині.

ся своєю власною перевагою, при чім бідний доктор справді всему тому йняв віри, та з сього погляду заслугує на цілковиту повагу. Та найсмішнійше було те, що він усе робив поважно-дурацьку міну, коли не міг зрозуміти чогось такого, що розуміє кожна дитина, власне через те, що вона дитина. Одного разу я був у власному помешканню доктора розуму, і застав там гарненьку дівчину — бо розум не забороняє тілесних розкошів. Коли я вдруге був у його, то слуга сказав: „Пан доктор тільки що вмер“. Се зробило на мене не більше вражіння, як коли б він сказав: „Пан доктор випровадився звідси“.

Але пора вернути ся до Гюслера. „Розум се найвищий принцип!“ сказав я, аби заспокоїти самого себе, лягаючи в ліжку. Проте се не помогло.

Я власне прочитав „Deutsche Erzählungen“ Варнгагена фон-Ензе¹⁾ і в них страшну історію про те, як дух померлої матери в ночі остерігає сина, якого хотів убити власний батько. Чудовий малюнок сеї історії зробив те, що мене по прочитанню пробірав циганський піт. Оповідання про всяку мару особливо лякають, коли їх читаєш у подорожі, в ночі, в місті, в домі, в кімнаті, де ти у-перше. Як багато страшних подій може вже робилось на сьому місці, де лежиш ти? — так думається самохить. До тогож місяць якоєсь двозначно осві-

¹⁾ Варнгаген фон Ензе (1785—1858), колишній голосний і впливовий, тепер забутий німецький письменник. Його „Deutsche Erzählungen“, про які тут мова, вийшли 1815 р. Оповідане, про яке згадує Гайне, має напис „Das warnende Gespenst“.

тлював кімнату, а по стінах шугали непевні тіні і коли я підвівся на ліжку, щоб оглянути ся навкруги, я побачив —

Нема нічого страшнішого, як випадково побачити при місячному сяйві в зеркалі власне обличчя. В ту саму мить почав бити важкий заспаний дзиґар, але так довго, марудно та поволі, що по дванацятому ударі я був певен, що тимчасом минуло цілих дванацять годин і він знову почне бити дванацять. Між передостатнім та остатнім боєм почав дзвонити другий дзиґар, дуже хутко, майже пронизувато дзвінко, мов сердячи ся на марудність свого кума. Коли обидва залізні язики замовкли і в хаті запанувала могильна тиша, мені раптово здало ся, неначе в корридорі перед моєю кімнатою щось шуркає та нипає, мов непевний хід старої людини. Коли се двері розчинили ся і повагом у мою кімнату увійшов небіжчик доктор Саул Ашер.

Циганський піт пройняв мене, я затрусив ся як осикове листя і ледви зважив ся поглянути на мару. В йому не було жадної переміни: той сам трансцендентально сірий сурдут, ті самі абстрактні ноги та математичне обличчя; тільки воно стало трохи жовтійше і рот, який попереду робив $2\frac{1}{2}$ степеня, тепер був зішнурований і радіус очий став більший. Хитаючись і опираючись як звичайно на свій гіспанський ціпок, наблизив ся він до мене і на своєму цинготному діалекті промовив приязно: „Не бійте ся і не думайте, що я мара! Коли ви думаєте так, то вас одурює ваша фантазія. Що таке мара? Дайте мені дефініцію! Виведіть мені умовини можливости істнування мари!

В якому розумному звязку стояло б таке явище з розумом? Розум, я кажу, розум“...

Тут мара розпочала аналіз розуму, цитувала Кантову „Критику чистого розуму“ (другу частину, перший розділ, другу книгу, третю главу) про різницю між феноменами та ноуменами, збудувала проблематичну віру в привиди, нагромажувала один сілльотізм на другий і закінчила логічним доказом, що мари зовсім не буває. Проте мене пробирав циганський піт, зуби цокотіли як кастанети, і я мовчки кивав головою, безумовно згожуючись з кожною тезою, якою доктор-мара доводив абсурдність страху перед марами. Він з таким запалом доводив се, що зненароку замість золотого годинника витяг із кишені цілу жменю червів; а коли постеріг свою помилку, то з комічною сквапливістю сховав їх назад у кишеню. „Розум, се найвищий — “ але дзиґар ударив першу і мара зникла.

Вранці я пішов далі з Госяра, по частині світ за очі, по частині маючи на меті знайти брата клявстальського рудокопа. Був ясний, погожий, недільний день. Я підіймав ся на гори та горбики, дивив ся, як сонце бажало розігнати туман, радісно мандрував через тіністі ліси, і в моїй голові охопленій мріями бреніли Госярські сніжниці. Оповиті білими, нічними серпанками стояли гори, ялиці струшували з себе сон, свіжий ранній вітерець фризував їхнє звисле, зелене волосся, пташки відправляли свої молитви, моріжок блискотів неначе золотий покровець обсіпаний діамантами, і пастух проходив по йому зі своєю дзвінкою чередою. Я мабуть таки заблудив ся. Бо завжди береш бічні шляхи та стежки думаючи швидче дійти,

куди треба. На Гарці так само як і взагалі в життю. Але на щастя завжди знайдуться добрі душі, що виведуть на справжній шлях. Роблять се вони дуже охоче, і відчувають особливу радість, коли з'ясовують нам з самозадовольненим виразом та ласкавим голосом, якого крюка ми зробили і в які провалля та болота ми трохи не впали і яке щастя, що потрапили на таких знавців дороги, як вони.

Такого дорадника зустрів я поблизу Гарцбурга.

Се був годований госярський міщанин, з лоснявим, набряклим, круглим обличчям йолопа. Дивлячись на його можна було подумати, що він вигадав худобячу чуму. Ми пройшли трохи вкупі і він розповідав мені різні страховинні історії; оповідання сі були б нічого собі, аби не були складені за для доказу, що справді ніякої мари не було; і завжди виявляло ся, що біла постать була лісовим злодієм, що невідомий стогін походив од малих диких поросят, а гуркіт на горищі справляли коти. Тільки в хоробі, додав він, людина вірить, що бачить мару; що ж до його самого, то він не часто буває слабим, хиба тільки часом причепить ся хороба на шкіру, але він лічить ся ковтаючи натще-серце власну слину. Потім він почав говорити про позиточність та відповідність усього в природі. Дерево зелене, бо зелений колір позиточний для очей. Я згожував ся з ним і додав, що Бог сотворив скотину, бо зупа з мяса зміцняє людей, і сотворив ослів, щоб можна було порівнювати з ними людей, а людей, щоб вони їли зупу з мяса і не були ослами. Мій товариш був у захваті, що знайшов однодумця, обличчя його почало

вилискувати ще дужче і на розстанню був зворушений.

Поки він ішов коло мене, вся природа неначе стратила свої чари; та скоро тільки він зник, дерева знову почали говорити, квітки танцювати, соняшне проміння задзвеніло, квітки на лугах затанцювали і блакитне небо прийняло в обійми зелену землю.

Так, я добре знаю, що Бог сотворив людину, аби вона дивувала ся величності сьвіта. Кожен автор, хоч який великий, бажає, аби хвалити його твір. І в Біблії, тих божих мемуарах, цілком виразно сказано, що Бог сотворив людину задля своєї слави та хвали.

По довгих переходах я потрапив нарешті до оселі брата могого клявстальського приятеля, переночував там і пережив отсю прегарну поему:

I.

На горі стоїть хатина,
Там живе гірняк старий;
Там шумить ялина віттям,
Сьвітить місяць золотий.

Крісло єсть у тій хатині,
Все в мережанні дивнім,
Хто сидить там, той щасливий;
Я — щасливцем був таким!

На ослінчику дівчатко,
Я держу її ручкі;
Оченята — сині зорі,
Квіт рожевий — устонькі.

І в тих любих синіх зорях
Бачу я небесний сьвіт,
І кладе лїлейний пальчик
Хитра на рожевий квіт.

„Нї! нас мати не побачить, —
Пильно так вона пряде;
Батько гра собі на цитрі
Й пісню давнюю веде“.

І дївчатко шепче тихо,
Тихо, ледви чуть менї,
Все розказує про справи
Ваговиті, таємні :

„А тепер бабуся вмерли,
І не ходимо ми вже
На стрілецький двір у Гібслар, —
Ой, там на́дто хороше !

„Живемо ми тут самотні
На голодному шпилі,
А зимою сніг засипле,
То й зовсім ми як в труні.

„Я-ж дївчіна полохлива,
Мов дитина боязкá,
Я боюсь гірського духа,
Що в ночі людей ляка“...

Раптом любка мила змовкла,
Як сказала ті слова,
І від страху оченята
Рученьками закрива.

Гомонить гучніш ялина,
Веретенечко шумить,
І дзвенить до того цитра,
Пісня давняя бренть:

„Сила зла, дитино люба,
Не страшна зовсім тобі!
День і ніч ти маєш, любко,
Янголяток при собі!...“

II.

У вікно рука зелена
Від ялини стукотить,
Місяць, той підслухач тихий,
Шибки сьвітлом золотить.

Батько, мати вже поснули,
Вже не чути їх обох;
Але ми собі кохано
Розмовляємо у-двох:

„Щоб то ти молив ся часто,
Не йму віри я тобі;
Ти порушуєш устами,
Та не молиш ся тоді.

„Той холодний рух, недобрий,
Завжді він страшний мені.
Але страх той розганяють
Погляди твої ясні.

„Чи ти маєш віру праву?
Маєш ти закон твердій?

Віриш ти, що є небесний
Бог Отець, Син, Дух Сьвятий ?“

„Ох, дитино, як малим я
Ще на лоні неньки був,
Вірив я, що Бог Отець є,
Силу й добрість Бога чув!

„Знав, що Бог хорошу землю
Й гарний люд на ній створив,
Сонцю, місяцєви й зорям
Путь одвічну призначив.

„Як підріс я, любко мила,
Більше розуму вже мав,
Зрозумів тоді я більше,
В Бога Сина вірить став ;

„В Сина любого, що люблю
Нам провадив про любов,
І за теє, як звичайне,
На хресті пролив він кров.

„А тепер дійшов до лїт я,
І читав, і мандрував,
Я в сьвятого Духа віру
Щирим серденьком прийняв.

„Дух сьвятий із давніх давен,
Тай тепер вчиня дива,
Він ярмо неволі й замки
Злих тиранів розбива ;

„Давні смертні рани гоїть,
Відновля людські права,

Поміж людом чесним, добрим
Рівність, воля настава.

„Дух сьвятий жене темноту
І химери чорні пріч,
Що псують кохання й втіху,
Дражнять нас і день і ніч.

„Збройних лицарів багато
Дух сьвятий собі обрав, —
Щоб його чинили волю,
Душу їм одважну дав.

„Дорогі мечі в них сяють.
Корогви сьвяті у них!
Ти б хотіла, любко, бачить
Гордих лицарів таких?

„Ну, поглянь на мене, любко,
Сьміло глянь і поцілуй,
Бо сьвятого Духа лицарь,
Сам такий я, — не здивуй!“

III.

За ялину зелененьку
Тихо місяць заховавсь,
А в кімнаті огник блимав,
Ледве-ледве прокидався.

Та в моїх блакитних зорях
Ясне проміння сія',
Рожі-ўстонька палають,
Люба дівчина мовля:

„Люд маленький, гурт дідочків
Наше сало й хліб займа:
Покладем над вечер в бодню,
А на ранок вже й нема.

„Ті дідки що-раз приходять
З молока сметанку пить,
Не накриють потім глеків, —
Кицька решту докінчить.

„Отже кицька наша — відьма,
В горобину ніч тіка
На закляту скелю, — башта
Там стоїть, стара така.

„Замок був там; зброї поблизь,
Сьміх і співи там гули,
Пані, лицарі та джури
В коло з світочами йшли.

„Закляла людий і замок
Чарівниця зла колись;
Тільки звалища zostались
І сичі там завелись.

„Та казали так бабуся:
Як на певнім місці стать,
В певний час в ночі на скелі
Певне слово проказать —

„Знову ясеним замком стануть
Всі руїни ті сумні,
Пані, лицарі і джури
Поведуть танки давні.

„Хто-ж те слово скаже, — того
Замок буде й люди всі,
Сурми й бубни честь заграють
Молодїй його красї“.

Так цвїли картини-мрії
На тих рожах-устоньках,
І блакитнее проміння
Грало в синїх зіроньках.

Почала менї на пальці
Мила злотий кучерь вить,
Пестить, граєть ся, цілує,
Усьміхнула ся й мовчить.

Річі всі в хатинї тихій
Щиро дивлять ся на нас, —
І здалось менї, що бачив
Шафу й стіл я вже не раз.

Бе дзигар поважно й мило,
Цитра, — чуєть ся менї —
Почина сама бренїти,
І сижу я мов у сні.

От тепера час той певний,
В місці певнім я сижу —
І здаєть ся, я от зараз
Певне слово те скажу.

Чи ти бачиш, любко мила?
Північ мінить ся й тремтить!
Давня скеля пробудилась,
Став з ядиною шумить.

Духів спів і бренькіт цитри
Із розскелени луна';
Раптом гай квіток з'явив ся,
Наче ярая весна.

Квіти сьміливі, непевні,
Листє дивне і буйне,
Пахнуть, красні-ясні, вють ся,
Їх жага до долу гне.

Рожі, наче дикий племінь,
Раптом блиснули в гаю,
І знялись лілеї к небу,
Мов колонни з кришталю.

Зорі, мов великі сонця,
Погляд любий, палкий шлють,
В келих лілії великий
Променисті хвилі ллють.

Але ми з тобою, любко,
Теж змінили ся в сей час :
Злото, шовк, походні ясні
Сяють скрізь навколо нас.

Ти принцесою зробилась,
Замість хати замок став,
Пані, лицарі і джури,
Танці... гомін залунав.

І те все моє: той замок,
Ти і люди тії всі,
Бубни й сурми честь гукають
Молодій моїй красі!

Сонце зійшло. Туман розвіяв ся як мара, коли заспівають треті півні. Я знову то підіймав ся, то спускав ся з гори, а поперед мене плило красне сонечко, осьвітлюючи все нову красу. Дух гір очевидячки сирияв мені; він гаразд розумів, що поет може потім розказати багато гарного, і через те показав мені сим ранком свій Гарц так, як певне показує не кожному. Але за те й Гарц мене бачив таким, яким мало хто бачив мене. На віях моїх брєніли такіж коштовні перлини, як на траві долини. Роса кохання зробила вохкими мої щоки; ялиці зрозуміли мене, хитали гилками, неначе німі люди, що руками виявляють свою радість; а з далеку неслись якісь таємні, чарівні згуки, неначе дзвін забутої лісової каплиці. Кажуть, що то дзвоники отар, які так любо, чисто та гармонійно дзвенять на Гарці.

Було о пів дня, коли я зустрів таку отару. Пастух — приємна, білява молода людина, сказав мені, що велика гора, біля якої стояв я, се відомий усьому сьвітови старий Брокен.

Далеко навкруги нема тут ніякого помешкання і я був радий, коли пастух запросив мене пообідати з ним. Ми сіли за *dejeuner dinatoire*, що складав ся з хліба та сира. Ягнята збирали кришки, чистенькі телята стрибали навкруги, лукаво брязчали своїми дзвониками і весело дивили ся на нас своїми великими, задовольненими очима. Поснідали ми чисто по королівському; в загалі хазяїн мій здав ся мені справжнім королем, а що з королів тільки він один дав мені хліба, то я хочу по королівськи вславити його:

Так! пастух у полі — владарь,
Трон його — гора крута,
Сонечко над головою —
То корона золота.

У ногах у нього вівці,
Мов підлесники двірські;
Двораки його — телята,
Гордовиті всі такі.

Козинята, то актьори,
А пташки та корови
З сопілками та з дзвінками, —
То музики дворові.

Все брєнить, співа так любо,
І так любо гомонить
Джерело та бір сосновий, —
Що король здрімав на-мить.

А тимчасом мусить править
Вірний пєс, міністр його;
Люто брєше він, луна йде
Геть від галасу того.

Сонний владарь промовляє:
„Влада ся така тяжка!
Я волїв би дома бути, —
Королева там чека’!“

„Там я голову владарську
Ій на рúчки покладу,
В королеви ясних очіх
Царство все моє знайду!“

Ми привязно розсталися і я знову пішов блукати по горах. Скоро мене прийняв ліс з ялиць, що сягали до неба, до яких я завжди мав особливу повагу. Сім деревам рости не дуже то легко і молодий вік їх досить таки гіркий.

Гора тут засіяна великим іранітовим камінням і більшості дерев треба їх вивернути своїм корінням, щоб дійти до ґрунту, звідкіль можна годувати ся. То тут, то там одно над одним лежить каміння, з якого утворено як би ворота, а в горі на них стоять дерева, спускають голе коріння через сі кам'яні ворота і вже тільки коло п'яти їх достають до ґрунту, так що здається, наче вони ростуть у повітрі. А про те сі дерева, що вирости на великі високости, неначе зрослись з камінням, стоять тут міцнійше ніж їх товариші в спокійних лісах долин. Так само і в життю стоять великі люди, що зміцніли в ранній боротьбі з перешкодами та завадами. По гильках ялиць стрибали вивірки, а в низу шпацірували руденькі олені. Коли я бачу сього милого, шляхетного звіря, я не розумію, як освічені люди можуть мати втіху в тому, щоб полювати та вбивати його. Сей звірь був милосерднійший од людини, він напував молоком своїм сумного сина сьвятої Геновефи.

Любесенько пробивалось сонячне проміння крізь густу зелень ялини. Коріння дерев утворювало натуральні сходи. Скрізь мягкі ослони, бо каміння наче яснозеленим оксамитом обросло ріжноматнітим мохом. Мила прохолода та марівне дзюрчання струмків. То тут, то там видно, як вода срібною цівкою плине під каміння і обливає голі корінці. Хто нахилить

ся до неї, той почує таємну історію витворення рости́н і спокійний бі́й серця гір. Подекуди вода бє з під каміння та коріння ще дужче і творить маленькі каскади. Добре тут посидіти. Навкруги брєнить та шумить, птиці співають про журливі бажання, дерево шепоче наче тисячі дівочих голосів; наче тисячі дівочих очий дивлять ся на вас дивні гірські квітки; вони простягають до вас своє широке, чудно вирізане листя, привередливо блимає веселе проміння сонця, задумані зілля розказують зелені казки, все немов зачароване, робить ся все таємні́йше та таємні́йше, стара мрія оживає, постать коханої з'являєть ся! — ах, чому вона зникає знову так швидко!

Чим вище піднімаєш ся на гору, тим нижчі, карловаті́йші стають ялиці́; бачить ся, вони нидіють усе більше й більше, а нарешті лишають ся тільки гущі черниць, тогідз та гірських зел. Тут уже стає значно холодні́йше. Чудні групи гранітових плит аж тут виявляють ся вповні; вони часом дуже великі. Хто зна, може се опуки, якими кидають один в одного злі духи вальцургієвої ночі, коли сюди з'їжджають ся відьми на мітлах та сухова́лах і починаєть ся неподобна та безбожна гульня, як се розказувала стара нянька і як се можна бачити на гарних малюнках до Фауста майстра Рецша¹⁾. Так, одному молодому поету, що проїзжаючи з Берліна в Геттінген був першої майової ночі на Брокені, довело ся навіть побачити, як декілька белетристичних дам

¹⁾ Фрідріх Август Моріц Рецш (1779—1857), заслужений маляр і рисовник, виготовив 26 ілюстрацій до Гетевого «Фауста» (вид. у Штутгарті 1820 р.).

відбували на одному виступі гори за чайним столом своє естетичне засідання, спокійно собі читали „Вечірню газету“, визнавали всесвітніми геніями своїх поетичних козлят, що мекекекаючи стрибали навкруги стола, і клали суд, судили над усіма появами німецької літератури; але коли зайшла розмова про „Раткліфа“ та „Альманзора“¹⁾ і вони почали одмовляти автору сих творів усякої побожності та християнського почуття, — то в молодій людині волосся стало до гори, жах охопив її, — я вдарив острогами коня і поскакав далі.

Справді, коли вийдеш на верхню половину Брокена, то не втримаєш ся, щоб не згадати забавні бльоксбергські історії і особливо величню, містичну національну трагедію доктора Фауста. Мені все здавало ся, неначе коло мене тупотить коняче копито і хтось глумливо переводить дух. Я думаю, і Мефістофель повинен тяжко дихати, коли вилазить на свою улюблену гору; дорога тут дуже важка і я був радий, коли дійшов до давно бажаної брокенської домівки.

Сей будинок, відомий з багатьох малюнків, має один тільки поверх і лежить на самому шпилі гори. Збудував його граф Штольберг-Вернігероде, коштом якого вдержуєть ся тут і готель. Стіни тут дуже товсті задля постійних вітрів та холоду зимою; дах низький, по середині його підіймаєть ся вежа, коло дому стоять дві малі офіцини, з них одна була раніш пристановищем для подорожніх, що відвідують Брокен.

¹⁾ »Раткліф« і »Альманзор«, дві трагедії Г. Гайне.

Входячи до брокенського дому я зазнав якогось надзвичайного казочного почуття. Після довгої, самотньої подорожі посеред ялиць та скель переносиш ся раптово в підхмарну хату; міста, гори, ліси лишають ся в низу, а тут стрічає тебе чудна різнобарвна компанія з усіх усюдів, і як то природно буває в таких місцях, зустрічає тебе майже як очікуваного товариша, напів цікаво, напів байдужо. Хата була повна гостей, і я, як личить розумній людині, подумав про ніч і неприємність ночувати на соломі; голосом людини на вмертю я попрохав собі чаю; добродій хазяїн зараз же змиркував, що такому слабому потрібне на ніч добре ліжко. Через те він улаштував мене в вузькій кімнатці, де вже розташував ся молодий купець, правдивий блювотний порошок у довгій бурій огортці.

В загальній кімнаті застав я гучне життя та рух. Тут були студенти різних університетів. Одні з їх тільки що прийшли і спочивали, інші лагодились уже в дорогу, завязували ранці, вписували свої ймення в книжку, брали на спогад од служниць брокенські букети; тут же щипання за щоки, співи, стрибання, галас, запити й відповіді, „гарна погода“, стежка, „бувайте здорові!“ „прощайте!“ Дехто на підпитку; сї добродії матимуть подвійну приємність од гарних краєвидів, бо у п'яного в очах усе двоїть ся.

Одпочивши гарненько я вийшов на вежу і застав там маленького пана з двома дамами, молодою і старшою. Молода була дуже хороша. Чудова постать, на кучерявій головці саетовий капелюх, неначе шолом, якого біле пір'я маяло по вітру; гнучкі члени були так щільно охоплені чорним едабним плащем, що під ним ви-

разно виступали шляхотні форми, а вільні, великі очі спокійно дивилися на вільний, широкий світ.

Коли я був ще хлопчиком, то тільки й думав про чари та чарівні історії, і вважав кожную гарну даму з струсовим пір'єм на голові за королеву ельфів; а коли постерегав, що трен її сукні мокрий, то думав, що се водяна фея. Тепер уже я думаю инакше, від коли дізнався з природничої історії, що символічне пір'є походить із найдурнішого птаха і що трен дамської сукні може бути мокрий з цілком натуральної причини. Коли-б я поглянув своїми дитячими очима на красуню, що стояла на брокенській вежі, то конечно подумав би: се фея гір, яка вимовила чарівне слово, що од його все в низу стало таке прекрасне. Справді коли дивитися з Брокена, все в низу здається чарівним. Нові вражіння повстають в нашій душі, і вони остільки ріжноманітні, навіть супротивні, що сплітаються в величчє, нерозв'язане, незрозуміле почуття. Кому поталанить зрозуміти се почуття, той матиме розуміння про характер сеї гори. Характер сей чисто німецький і се стосується так само до хиб як і до заслуг. З німецькою основністю, докладно та ретельно показує він, неначе в велетенській панорамі, сотні міст, місточок та сел, що переважно лежать на північ, розкидані на безконечнім просторі лани, гори, ліси та ріки. Але через се все здається виразно та чисто намальованою спеціальною картою, ніде око не радується гарними краєвидами; так завжди буває з німецькими компіляторами, які передають з поважною точністю всі подробиці і не подумують про те, щоб виставити

красоту окремої подробиці. Ся гора має в собі щось німецьке, спокійне, розумне та толерантне і се власне через те, що вона може все так далеко та докладно бачити. І коли така гора розплющує свої велетенські очі, то вона звичайно більше бачить, аніж ми своїми підсліпуватими оченятами — ми карлики, що на неї вилазимо. Дехто каже навіть, що Брокен має в собі багато філістерського і Клявдіус співав: „Бльоксбергі, се довгий добродій філістер!“¹⁾ Але се помилка. Правда, він часом накриває свою лису голову білою шапкою з хмар і се надає йому філістерський вигляд, але робить він се так само як і інші великі Німці з чистої іронії. Відомо, що він навіть має свої бурсацькі, фантастичні хвилини, напр. першу маєву ніч. Тоді підкидає він у повітря свою шапку з хмар і стає так само як і інші Німці чисто по німецькому романтично-божевільним.

Я зараз же почав розмову з прекрасною дамою; бо втіха красою природи тільки тоді цілковита, коли тут же про неї маєш змогу висловити ся. Вона була не дуже то розумна, але вважливо задумана. Манери її були гожі. Не кажу про ту звичайну, незграбну, негативну чемність, яка знає тільки, чого не треба робити; але про ту вільну, позитивну, яка нам вказує, що власне ми повинні робити і при всій своїй свободі дає найвищу певність у поведженню. Я виявив на диво самому собі багато географічного знання, назвав усі міста, що лежали в низу під нами, знайшов і показав їх на моїй мапі, яку я з повагою правдивого до-

¹⁾ Матвій Клявдіус, німецький поет XVIII віку. Цитований рядок маєть ся в його »Пісні про ренське вино«.

цента розіклав перед собою на камяному столі, що стояв посеред покрівлі вежі. Деяких міст я не міг знайти, бо шукав їх більше пальцями, аніж очима. якими орієнтував ся на обличчю дами, де знаходив кращі місця ніж Шірке та Елєнд¹⁾. Обличчя се належало до тих, що ніколи не розпалюють, рідко коли чарують і завжди подобають ся. Я люблю такі обличчя, бо вони одною усьмішкою втихомирюють моє бунтовливе серце. Красуня ся не була ще заміжня, хоч була як раз на пері. Але се щоденне з'явище, що найкращим дівчатам найтруднїйше знайти собі чоловіка. Так само було і в давні часи; відомо, що три Грації так і zostали ся старими паннами.

Що до маленького панка, який був з дамами, то я не міг доміркувати ся про відносини його до їх. Се була тонка, чудернацька постать. На маленькій головці розсипано було ріденьке сиве волосся, що спадало по низькому лобі на зеленуваті очі; круглий ніс виступав далеко вперед, а рот та борода неначе зо страхом тягли ся до ушей. Уся його мордочка була немов зроблена з крихкої жовтуватої глини, з якої скульптори роблять свої перші моделі, а коли він стискав сї тонкі губи, на щоках витягало ся пару тисяч дрібних півокружних зморщків. Ся маленька людинка нічого не говорила і коли старша дама шепнула йому щось любе, він усьміхав неначе закатарений мопс.

Старша дама була мати молодшої і мала теж панські манери. В очах сьвітилась недужа та мрійна душа, на губах лежала сувора побожність, але мені здало ся, що губи сї були колись дуже хороші, багато сьміялись, багато

¹⁾ Назва сел у підніжя Брокена.

діставали поцілунків і багато вертали їх назад. Обличчя її нагадувало Codex Palimpsestus, де під новими чорними чернечими буквами церковного тексту ще видно напів-стерті вірші давньої грецької пісні кохання. Обидві дами сього року були в Італії і розказували багато цікавого про Рим, Фльоренцію та Венецію. Мати оповідала більше про малюнки Рафаеля в церкві сьвятого Петра, дочка про оперу в театрі Феніче. Обидві були в захваті од дотепу імпровізаторів. Рідним містом обох дам була Норимберга, але про минулу величність сього міста вони мало що вміли мені розказати. Граціозні пісні мінезінгерів замовкли і горожанки Норимберги насоложують ся недоладними італіянськими імпровізаціями та співом каплунів. О сьвятий Себальде, який ти тепер нещасний патрон!

Поки ми говорили, почало смеркати ся, в повітрі похолодніло, сонце схилилось нижче і покрівля вежі заповнила ся студентами, ремесниками, поштивими горожанами з їх жінками та дочками, що хотіли бачити захід сонця. Се величя картина, яка покликає душу до молитви. Цілої чверть години стояли всі мовчки і дивили ся, як помалу зникала на заході прекрасна огнева куля; обличчя освітили ся вечірнім рожевим промінням, руки проти волі складали ся; здавало ся, ніби ми мовчазні парафіяни, стоїмо в велетенській церкві і сьвященник саме підносить у гору тіло Господнє, а з органа ллють ся вічні згуки хорала Палестрини¹⁾.

¹⁾ Джованні Петро Альойзіо Перлюїджі да Палестрина (1514—1594), славний композитор церковних музикальних

Я довго побожно мовчав, поки не почув, як хтось коло мене вигукнув: „Ах, яка гарна взагалі природа!“ Слова сї вирвали ся з чутливих грудий мого товариша по кімнатї, молодого купця. Чари були раптово знищені і я знову був у стані красномовно балакати з дамами про захід сонця і спокійно, неначе нічого особливого й не було, провів їх у кімнату. Вони дозволили мені ще з годину лишити ся з ними. Наша розмова, як і вся земля, крутила ся коло сонця. Мати сказала, що сонце було схоже на огнисту рожу, яку небо кинуло в широко розкинутий вуаль своєї коханки землі. Дочка засьміяла ся і сказала, що коли часто дивити ся на такі явища природи, то се зменьшує вражіння од їх. Мати повстала проти сього фальшивого погляду, покликаючись на одно місце з Гетевих Листів з подорожі¹⁾, і спитала мене, чи я читав Вертера? Коли не помиляюсь, ми говорили про анґорських котів, етрусські вази, турецькі шалї, маккаронї та льорда Байрона, з якого старша дама дуже мило прошепелїла кілька уривків, що стосувались до заходу сонця. Дочка не вміла по англійському і побажала познайомитись із сими віршами; я порадив їй переклади моєї прегарної та розумної землячки, баронеси Елїзи фон Гогенгау-

творів. Найславніший його твір, се Missa Papae Marcelli; мабуть на нього натякає тут Гайне.

¹⁾ В Гетевих «Листах із Швейцарії» ч. II, лист із жовтня 1779 сказано, що при частійшій огляданю краси природи душа робить ся більшою сама того не знаючи. Чоловікові здасть ся, що він стратив, а він зискав; що стратив на роскоші, зискує на внутрішньому рості.

зен¹⁾); при сій нагоді, як завжди маю звичай при молодих дамах, повстав я супроти байронівської безбожності, нелюбезності, похмурості і Бог зна ще проти чого.

По сій справі пішов я ще погуляти по Брокену. Туман був не дуже великий (бо зовсім темно там не буває ніколи) і можна було бачити зариси двох гір; одна з їх зветь ся вівтарем відьм, а друга чортовою катедрою. Я стрільнув із пістоля, але луна не відбила ся. Коли раптово почулись знайомі голоси і я почув, що мене обнімають та цілують. Се були мої земляки, які покинули Геттінген на чотири дні пізнійше і дуже здивували ся, побачивши мене самотнього на Блюксберзі. Почались розповідки, здивування, змовини, сьміх та спогади, і ми думками знову перенесли ся в нашу вчену Сібір, де культура остільки висока, що ведмедів навязують у трактирах²⁾, а соболі кажуть мисливцю добрийвечір.

Вечеряли всі разом у великій кімнаті; за довгим столом сіли в два ряди голодні студенти. З початку розмова йшла про звичайну студентську тему: дуелі, дуелі і знову дуелі. Студенти були переважно з Галле і через те се місто було темою розмови. Гофратови Шіцови³⁾ екзегетично витолкували всі шиби в віках. Потім розказували, що остатнє двірське

¹⁾ Баронова Еліза Гогенгаузен, з дому Охе, родилась 1791 р. в Касселі, вмерла 1857 р. в Франкфурті над Одрою. Окрім перекладу Байронових ліричних пісень і «Корсара» вона полишила також власні поезії та оповідання.

²⁾ Гра слів: по німецьки Jemandem einen Bären anbinden — одурити когось.

³⁾ Христіян Готфрід Шіц (1747—1832), автор цінних філільогічних праць.

зібрання кипрського короля було блискуче, що він обрав природного сина, що хоче взяти заміж ліхтенштайнську принцесу з лівої ноги, що через се одставив офіційну метресу, що з сього powodu все міністерство по указу плакало. Мені не потрібно з'ясовувати, що все се стосується до пивних достойників у Галле. Потім розмова зайшла про двох Китайців, які перед двома роками показувались у Берліні і яких тепер витресувано на приватдоцентів китайської естетики в Гальському університеті. Потім почали прикладати прикладки. Навели випадок, буцім то Німець у Китаю показує себе за гроші, і що він має свідоцтво, в якому мандарини Чінг-Чанг Чунг та Гі-Га-Го запевняли, що се справжній Німець, і далі перелічували всі його штучки, з яких головні: філософування, курення тютюну та терплячість. В кінці було оголошено, аби о дванадцятій годині — час, коли його годують — не приводити з собою собак, бо вони у бідахи Німця звичайно однімають найкращі шматки.

Один молодий бурш, що їздив недавно в Берлін, аби набрати ся там розуму, багато розказував про се місто, але вирок його були дуже однобічні. Він був у півній Висоцького і в театрі, але про обидва сї заклади судив фальшиво. „Молодість скоро на слово“ і т. д. Він оповідав про розкіш театральних костюмів, про закулісові скандали і т. д. Молода людина не знала, що зверхній вигляд відіграє в Берліні найважнішу роль, як се вже видно з загально вживаної фрази „man so duhn“; наскільки більше повинен мати ваги той зверхній вигляд власне на театральних дошках, де інтендант поперед усього має дбати про „колір

бороди в тій або иншій ролі“ та про вірність костюмів, що роблять ся вченими кравцями по рисункам записаних істориків¹⁾. І се так і має бути. Бо коли б Марія Стюарт наділа хвартуха часів королеви Ганни, то банкир Хрістіян Гумпель²⁾ мав би рацію нарікати, що в його одіймають усяку іллюзію; а коли б лорд Берлей необачно надів пантальони Генріха IV, то совітниця фон Штайнцопф, з дому Ліліентау, увесь вечір не зводила б очий із такого анахронізму. Алеж така достоменна дбайливість театральної інтендантури обіймає не тільки хвартушки та штани, але й дівчих людий огорнених ними. Так ролю Отелля має незабаром грати справжній мурин, якого професор Ліхтенштайн³⁾ зумисне виписав із Африки; в драмі „Ненависть та Каяття“⁴⁾ ролю Евлялії справжня непотрібка, ролю Петра справжній дурень, а ролю Незнайомого справді обдурений муж — особи, яких зовсім не треба виписувати з Африки. В „Силі обставин“ ролю героя буде грати справжній письменник, який уже дістав пару разів по пиці. В „Прабабі“ буде в ролі Яроміра брати участь актор, який справді грабував, або що найменше крав; леді Макбет

¹⁾ Іронічні натяки на графа Карла Морица Бріля, що в р. 1815—1828 був інтендантом берлінського королівського театру і дуже дбав про історичну вірність костюмів, а менше про сам текст виставлюваних шук.

²⁾ Берлінський банкир Лазарь Гумпель, якого Гайне описав детально в своїй „Італійській Подорожі“.

³⁾ Мартин Г. К. Ліхтенштайн (1780—1857), від р. 1811 професор зоології в Берліні й основник тамошнього зоологічного саду.

⁴⁾ „Menschenhass und Reue“, найпопулярніша драма Августа Коцебу, уперше виставлена 1789 р. і від тоді виставлювана безліч разів майже на всіх сценах Європи.

повинна грати дама, що, як того вимагає Тік, з природи своєї дуже милосерна, а про те по троха освоєна з кривавим видом скритовбійства. Нарешті до змалювання особливо плитких, недотепних та грубіянських людей буде ангажований великий Вурм, який кожен раз захоплює своїх однодумців, коли піднімається на висоту справжньої своєї величі — лайдак у кождім цалю!

Коли згаданий у горі бурш погано зрозумів обставини берлінської комедії, то ще менше він розшолопав, що Спонтінієва янчарська опера з її сурмами, слонами, тулумбасами й барабанами, се ніщо инше як геройський спосіб пробудити войовничий дух нашого оспалого народу, спосіб, який захвалювали вже хитрі політики Плятон та Ціцерон. Найменше зрозумів сей молодик дипломатичне значіння балета. Я ледви розтлумачив йому, що в ногах Гогé більше політичного розуму, аніж у голові Бухгольца¹⁾, що кожен його пірует має дипломатичний натяк і кожен рух має політичне значіння. Наприклад коли він сумно схиливши голову широко розставляє руки, сим він робить натяк на наш кабінет. Сто раз повернувшись на одній нозі і не роблячи й кроку вперед, він виображає германський союз; коли думає про дрібних князів, то підстрибує на одному місці, неначе звязаними ногами; думаючи про європейську рівновагу, він хитається як п'яний, зігнувши руки та згорнувши їх у клубок; він виображає конгрес, коли нарешті, підносячись

¹⁾ Павло Ф. Ф. Бухгольц (1768—1843), берлінський учений, автор неумудрої «Історії Наполеона Бонапарте» та інших подібних праць.

по троху в гору, він довго спочиває в сьому становищі, а потім раптово робить звідтіля страшний скік, то се натяк на нашого занадто великого приятеля на сході. Полуда знала з очий молодика і тоді тільки він домислився, через що танцюрів ліпше оплачують анїж великих поетів, через що про балет без кінця говорять у дипломатичному корпусі і через що гарненька балеріна часто має ще приватне удержання од міністра, який день і ніч силкуєть ся розтлумачити їй свою політичну систему. Присягаю ся Апісом! Як багато між театральними гістьми екзотериків і як мало езотериків!¹⁾ Сліпа юрба стоїть витріщивши очі, дивуєть ся скокам та вибрикам, студіює анатомію в поставах панни Лемієр, оплескує кожний антраша панни Реніш, базікає про грацію, гармонію та стегна, а ніхто не домислить ся, що в сих скаканих гієрогліфах міститься вся доля німецької вітчизни.

Серед таких приємних розмов не забували ми й пожиточного і кожен із нас дуже жваво розмовляв з полумисками повними м'яса, картоплі і т. и. Проте страва була погана. Се я завважив мойому сусїдові, та сей акцентом, по якому я пізнав Швайцарця, зовсім незвичайно одповів, що ми Німці не розуміємо анї справжньої вільности, анї дійсного задовольнення малим. Я здвигнув плечима і завважив, що всі властиві князівські льокаї та кондитори всюди Швайцарці і переважно сї називають ся „швайцарами“ і що всі сучасні швай-

¹⁾ Екзотерики — такі, що судять про річ із самого зверхнього погляду; езотерики — ті, що вміють зрозуміти внутрішнє значінє річи.

царські герої вільности, що висловлюють у публіці стільки сьміливих політичних думок, мені нагадують зайців, що стріляють по ярмарках з пістолетів і дивують своєю відвагою дітий та селян, проте все таки лишають ся зайцями.

Син Альп очевидячи сказав се не зо зла; „він був товстий, а значить, і добра людина“, як сказав Сервантес. Але мій сусіда з другого боку — Грайфсвальдець, страшенно образив ся на се і почав доводити, що німецька сила та простота ще не згасли. При сьому він гучно бив себе в груди і вижлокав величезний кухоль білого пива. Швайцарець сказав: „Ну, ну!“ Але чим більше заспокоював він, тим більше запалював ся Грайфсвальдець. Се була людина з того часу, коли воші жили в роскошах а Фризієрам грозила голодна смерть. Він носив нависле довге волосся, рицарський барет, чорний старонімецький сурдут, брудну сорочку, що була разом і камізелькою, а під нею медальон з волоссям Бліхерової коняки. Взагалі він мав вигляд дурня натуральної величини. Я люблю за вечерею рух і через те вдавав ся з ним у парістичну суперечку. Він висловив погляд, що Німеччина мусить бути поділена на 33 округи; я натомісь доводив, що треба зробити їх 48, аби можна було скласти систематичний опис її і що треба звязувати науку з життям. Мій грайфсвальдський приятель був разом з тим і німецьким бардом і потай розказав, що працює над героїчною національною поемою задля звеличання Германа та тевтобурської баталії. Я дав йому декілька корисних порад задля сього епоса. Так я звернув його увагу на те, що болота та вибоїсті дороги в тевтобурському лісі можна дуже ономато-

поетично віддати водянистими та кострубатими віршами, і що було-б патріотичною тонкістю, коли-б Вар та інші Римляни говорили самі дурниці. Я сподіваюся, що ця штука йому як і іншим берлінським поетам удасться аж до цілковитої ілюзії.

За нашим столом ставало все гучніш та дружніш, пиво уступило місце вину, пуншові вази задимилися і ми почали напиватися, торкатися чарками, співати. Залунав старий „Landesvater“ та чудові пісні В. Міллера, Ріккерта, Улянда і т. н. Гарві Метфессельові¹⁾ мелодії! Найкраще лунали німецькі слова нашого Арндта: „Бог, що велів рости залізу, не хотів рабів на сьвіті“. А на дворі шуміло, неначе підспівувала нам стара гора; деякі приятелі, що вже хиталися, запевняли навіть, що вона нам приязно киває своєю лисою головою, і що од сього гойдається наша кімната. Плшки ставали порожніші, а голови повніші. Один ревів, другий співав фістолою, третій деклямував із „Вини“, четвертий говорив по латині, пятий казав казане про тверезість, шестий виліз на стілець і сказав таку промову: „Мої панове! Земля, се круглий валок, люди — металеві штифтики на ньому, розсіяні ніби без жадного ладу; але валок крутить ся, штифтики зачіпляють ся то тут то там і звенять, одні частіше, другі коли не коли, — а все разом творить чудову, складну гармонію, що зветь ся всесьвітня історія. Тим то почнемо говорити по переду про музику, далі про сьвіт і нарешті про історію; остання-ж поді-

¹⁾ Альберт Готліб Метфессель (1784 - 1869), композитор улюблених пісень, від 1824 р. вчитель співу в Гамбурзі.

ляєть ся на позитивку та шпанські мухи“ — і так провадив далі розумно та безумно.

Один сентиментальний Мекленбуржець, устроївши носа в склянку з пуншом та з райською ухмілкою на устах вдихаючи в себе пару, зробив увагу, що на душі у його так, неначе він знову стоїть перед театральним буфетом у Шверіні. Другий держав перед очима чарку з вином неначе бінокль і, здавалось, уважно розглядав нас, а червоне вино текло йому по щоках у роззявлену пащу. Коли се Грайфсвальдець од раптового натхнення кинув ся до мене на груди і почав лементувати: „Ах, коли-б ти зрозумів мене, я кохаю, я щасливий, вона кохає мене, і Богом свідчу ся, вона освічена дівчина, бо в неї повні груди, вона ходить у білій сукні та грає на клявікордах!“ — А Швайцарець тим часом гірко плакав, цілував ніжно мою руку та все стогнав: „О, Бебелі, о, Бебелі!“

Посеред сього гармідеру, де тарілки вчили ся танцювати, а склянки літати, сиділи супроти мене два юнаки гарні та бліді неначе мармурові статуї; один із їх був більше схожий на Адоніса, другий на Апольона. Ледви примітний рожевий відтінок, викликаний вином, укривав їх щоки. З безмежною любовію дивили ся вони один на одного, немов один читав в очах другого, а в тих очах блискотіло, неначе в їх попало кілька крапель із тої чаші огнистого кохання, що чистий ангел там у горі носить від одної зорі до другої. Вони говорили тихо та журливо; се були сумні історії, з яких проривали ся чудноболючі тони. „Льора вже теж умерла!“ сказав один і зітхнув, а помовчавши розказав про одну дівчину з Галле, що була за-

кохана в студента і коли останній покинув місто, вона ні з ким не хотіла говорити, мало їла, день і ніч плакала та дивила ся на канарка, якого подарував їй коханець. „Пташина вмерла, швидко потім умерла й Лбора!“ так скінчилось оповідання і обидва молодики замовкли і знов почали так зітхати, неначе в їх серце хотіло розірвати ся. Нарешті сказав другий: „Душа моя сумна! Ходи зо мною в темряву ночі. Я хочу дихати подихом хмар та промінням місяця. Товаришу моїх жалощів, люблю тебе, твої слова гомонять неначе шелест очерета, неначе шемрання струмка, вони одбивають ся в моїх грудях, але душа моя сумна!“

Тут піднялись обидва молодики і обнявшись вийшли з гучної хати. Я пішов за ними і побачив, як вонивійшли в темний прикамарок. Один думаючи, що одчиняє вікно, одчинив двері великої шафи од одежі і обидва, стоячи перед нею з тужливо простягнутими руками, почали говорити на переміну. „О ти подиху похмурої ночі!“ мовив перший. „Як осьвіжуєш, як холодиш ти мої щоки! Як люблю граєш ти моїми розмайними кучерями! Я стою на надхмарному шпилі гори, підомною лежать сонні людські міста і блискочуть блакитні води. Слухай! Там у долині шумлять ялиці! А там над горою пливуть туманні постаті — духи наших батьків. Ах, коли-б міг я линути за вами на хмарових конях через несамовиту ніч, понад бурхливе море, високо до зір! Але ах, я пригнічений стражданням і душа моя сумна!“ Другий молодик теж простяг тужливо руки до розчиненої шафи, сльози котили ся йому з очей і він приймаючи жовті шкіряні

райтузи за місяць, почав журно промовляти: „Пишний ти, сину неба! Любоприємний спокій твого обличчя! Ти йдеш повен чару! Зорі плинуть слідом за тобою синім шляхом на схід сонця. Глянувши на тебе, радіють хмари і похмурі постаті їх розяснюють ся. Хто зрівняєть ся з тобою, дитино ночі? В твоїй присутности соромлять ся зірки і одвертають свої блискучі зеленуваті очі. Скажи, куди ховаєш ся ти, коли вранці блідне обличчя твоє? Чи маєш домівку так як я? Чи живеш у тіни суму? А сестри твої чи попадали з неба? Ті, що так весело гуляли разом з тобою в ночі, невже вони пропали? Так, вони попадали і ти, чудове сьвітло, часто ховаєш ся, аби оплакувати їх. Але настане ніч, і тебе не стане і ти покинеш свою блакитну стежку. Тоді зорі піднімуть свої зелені голови; ті, що колись стидались твоєї присутности, зрадять. Та тепер ти одяг ся в свою проміясту пишноту і дивиш ся в низ із небесної брами. Розірвіть хмару, вітрове, щоб дитя ночі могло заблєснути, щоб заясніли кострубаті гори і щоб море в сьвітлі котило свої запінені хвилі!“

Тоді один знайомий, не дуже худий приятель, що більше випив анїж іззїв, хоча сього вечера проковтнув також, як звичайно, порцію воловини, яка була-б наситила шістьох ївардийців і одну неповинну дитину, пробіг обік них в надто доброму гуморі, се-б то зовсїм у свиячому; він пхнув невважно обох елеґійних приятелїв у шафу, грюкнув дверима і вибіг із хати, та підняв на дворі страшенний гармідер. Галас у залі ставав також усе дужчий та безладнійший. Обидва молодики в шафі скиглили та стогнали, буцім то вони розбиті лежать

у стіп гори; з горла їм виливалось щире червоне вино, яким вони обливали один одного, і так промовляли: „Прощай! Я чую, що схожу кров'ю. На що будиш мене, весняне повітря? Ти лащиш ся до мене, як коханка і кажеш: „Я окроплю тебе небесною росою“. Але скоро я завяну, близько вже хуртовина, що рознесе моє листя! Завтра прийде мандрівець, — той, що бачив мене в моїй красі, очі його шукатимуть мене по полю, але не знайдуть“. Та весь галас покривав добре відомий бас перед дверима, який клинучи та вівкаючи виводив богохульні скарги на те, що на цілій темній Венденштрассе не сьвітить ся ані одна ліхтарня і чоловік не може навіть бачити, кому повибивав вікна.

Я можу багато виписати — скромність не дозволяє мені сказати, скільки власне пляшок¹⁾ — і добре навантажений забрав ся до своєї кімнати. Молодий купець лежав уже в ліжку в крейдянобілій ярумульці та шафраново-жовтій флянельовій куртці. Він ще не спав і почав зо мною розмову. Він був із Франкфурта над Меном і через те зараз же заговорив про Жидів, які стратили всяке почуття краси та добра і продають англійський крам на 25% нижше фабричної ціни. Мене зібрала охота покласти ся з його троха, і я сказав, буцім то я сновида і наперед прошу вибачення, коли крізь сон потурбую його. Бідаха, як сам признав ся мені другого дня, не спав через се цілу ніч боючись, аби я в люнатичному стані не наробив якого лиха пістолями, що лежали

¹⁾ Звісно, що Гайне ще бувши студентом, і потім, пив дуже мало.

коло мого ліжка. По правді й мені було не краще, я спав дуже погано. Дикі, страшні фантазмати... Фортепяновий витяг із Дантового Пекла. Нарешті приснило ся мені, неначе я сижу на виставі юридичної опери Фальцідія¹⁾ — спадково-правний текст Ганса,²⁾ музика Спонтіні. Шалений сон! Римський форум пишно освітлений, Сервілій Азіній Гешенус³⁾ як пре-тор на своїм стільці, згорда драпуючись у тогу, розливав ся в бурхливих речитативах; Марк Тулій Ельверсус⁴⁾ як *primadonna legataria*, ви-ставляючи всю красу своєї жіночости, співав лю-бовну браваду *quicumque civis romanus*⁵⁾; це-глясто нарумянені референдарії ревли, як хор неповнолітніх; приватдоценти, одягнені за ієнїїв у трикотах тілесної барви, протацювали доюстінїянівський балет та вінчали квітками дванацять таблиць⁶⁾; серед грому та блискавиць вийшов з під землі ображений дух римського

1) *Lex Falcidia* — римський закон виданий у р. 40 перед Хр. на внесенє трибуна Фальцідія, постановляв, що спадкодавець не може більше як $\frac{3}{4}$ свого маєтку визна-чити на легати.

2) Едвард Ганс, професор спадкового права, видав у р. 1824 голосну книгу »*Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung*«.

3) Йоган Фрідріх Л. Гешен (1778—1837), був від р. 1813 професором римського права в Берліні, а від 1822 р. в Геттінгені.

4) Христіян Фрідріх Ельверс (1797—1858) від 1819 р. приватдоцент, а від 1823 р. надзвичайний професор права в Геттінгені.

5) Сими словами починає ся другий розділ *lex Falcidia*.

6) Найстарший кодекс римського права, списаний 450 р. до Хр. на 12 залізних таблицях і виставлений на римським базарі.

законодатства; потім сурми, барабани, огняний дощ cum omni causa.

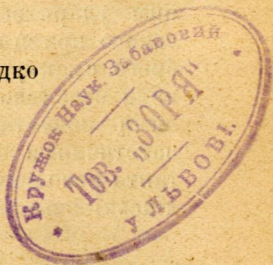
Од сього гармідеру увільнив мене хазяїн Брокена, розбудивши дивити ся на схід сонця. На вежі я застав уже декілька таких, що ждали та терли замерзлі руки; інші ще з за-спаними очима чалапкали на гору. Нарешті вчорашня вечірня тиха громада зібрала ся вся і ми мовчки дивили ся, як на обрію підняла ся маленька кармазинова куля, розлило ся зимове півсвітло, гори плавали неначе в хвилястому білому морі і лиш їх шпильї виступали ясніше так, що здавало ся, неначе ми стоїмо на маленькому горбі серед залитої водою площі, на якій тільки денеде вистирчає невелика жменя сухої землі. Щоб зберегти в словах те, що я бачив та почував, склав я такі вірші:

Сонце ледви променіє,
І на сході вже сьвітає,
А верхівлє гір. як в морі,
У тумані потопає.

Як би мав я скороходи,
Я б помчав як вітер прудко
Через дальніє верхівля
До хатинки любки хутко.

Одхилив би я запони
Біля ліжечка дівчини,
Стиха чоло цілував би
І ті устонька — рубіни.

І промовив би ще тихше
На лїлейне ушко любці:
„Мила, вірь в коханнє наше,
Вірь, що завжди будем в купці!“

Про те моя туга за сніданнем була також дуже велика і я, сказавши кілька звичайностей моїм дамам, спустив ся в низ, що-б випити в теплій хаті кави. Та й пора була, бо мій тлунок став порожній, як гослярська церква св. Степана. Але разом з арабським напоєм по всіх моїх суставах розлив ся теплий схід, східні рожі запахли навколо, забреніли навколо солодкі пісні кохання, студенти здавали ся мені верблюдами, покоївки з своїми конгревівськими¹⁾ очима гуріями, філістерські носи мінаретами і т. и.

Книжка, що лежала коло мене, була зовсім не Коран. Про те в ній було багато дурниць. Се була книжка, де всі подорожні, що піднімали ся на Брокен, записують своє ім'я, а до того ще свої думки, а коли останніх бракує, свої почуття. Дехто навіть складає вірші. З сеї книжки видно, яка повстає мерзота, коли велика згряя філістерства при відповідних нагодах, як ось тут на Брокені, вважає потрібним ударитись у поезію. В палаці паллягонського принця нема таких злочинів проти доброго смаку, як у сій книжці, де пани акцизники особливо пишають ся своїми запліснявленими почуттями, молоді конторщики своїми патетичними викриками, старонімецькі ділетанти-революціонери пустими фразами, берлінські вчителі невдатними об'явами захвату і т.

¹⁾ Сер Уїлліям Конгрев (1772—1828) винайшов у р. 1804 огневі ракети, прозвані його іменем.

²⁾ Гайне натякає тут на безтямно та несмачно прикрашений палац у Палермо в Італії, описаний у Гетевій «*Italienische Reise*».

и. Добродій Йоган Гагелъ хоче показати тут, що й він письменник. Тут описуєть ся величність сходу сонця; там скаржать ся на негоду, на ошукані сподівання, на хмари, що закривають увесь краєвид. „Підняв ся я в тумані і в тумані спустив ся“ — се постійний дотеп, що його тут повторяють сотні. Якась Кароліна пише, що вона промочила ноги, піднімаючись на гору, і ся скарга добре вбилась у тямки якійсь наївній Аннусї, яка ляконічно пише: „І я при цій історії теж підмокла“. Вся ся книжка пахне сиром, пивом, тютюном, неначе читаєш роман Кляврена.¹⁾

Коли я таким робом пив каву та перегортав брокенську книгу, увійшов Швайцарець з червоними щоками і з захватом почав розказувати про величню картину, яку він бачив з вежі, коли чисте та спокійне сьвітло сонця, символ правди, бороло ся з масами нічного туману. Се було схоже на якусь боротьбу духів, де розгнівані велетні добували мечі, заковані в залізо лицарі гнали ся на скажених конях, де маяли стяги, несли ся колісницї, а з дикого хаоса виринали несьвіцькі страховища; потім усе се закрутило ся в якомусь скаженому вихрі, далі почало ставати все блідійше та блідійше і нарешті зникло без слїду. Сього демагогічного явища природи мені не поталанило бачити і коли-б дійшло ся до слїдства, я нічого-б иньшого не міг сказати, як те, що кава була дуже смачна. Ах, вона була

¹⁾ Карль Готліб Самуель Гайн (1771—1854) писав під псевдонїмом Г. Кляврена немало оповідань, поезій і драм, які сквапливо читали ся в часі реставрації, але швидко попали в забутє.

навіть винна тому, що я забув свою прекрасну даму, і вже побачив тільки, як вона збирала ся сідати в каруцу з матір'ю та маленьким панком. Я ледви мав час пійти до неї та завважити, що тепер досить холодно. Вона, здавало ся, була незадовольнена, що я не прийшов ранійше; але я скоро розігнав сердиті зморшки на прекрасному її чолі, подарувавши їй чудову квітку, яку за день перед тим зірвав з небезпекою життя над стрімкою кручею. Мати захотіла знати, як зветь ся вона, неначе було-б негоже, що б її дочка пришилила до грудий чужу, невідому квітку, яка справді попала на се завидне місце, що про його ще вчора не сьміла й марити в своїй самотині. Мовчазний пан розімкнув нарешті рота, перерахував пиляки і сухо вирік, що вона належить до восьмої класи.

Мені стає боляче кожного разу, коли бачу, що любих, божих квіток, як і людей поділяють на касти, керуючись зверхніми признаками, власне пиляками. Коли вже се потрібно, то краще се робити після теорії Теофраста¹⁾ на підставі духових прикмет, а власне їх запаху. Що до мене, то в природознавстві я маю власну систему і поділяю всі речі на такі, що їх можна їсти й на такі, яких не їдять.

Але таємна природа квіток була відома старшій дамі і вона мені мимоволі се висловила, кажучи, що квітки, коли вони ростуть

¹⁾ Теофраст, що родив ся коло р. 350 перед Хр. у Ерезі на острові Лесбосі, ученик Платона й Арістотеля, написав книгу «Історія рослин» і другу «Про причини рослин,» якої шеста часть говорила про запахи й смаки рослин.

у садках або вазонах, дуже її радують і навпаки якесь неспокійне болюче почуття наповнює сумом її груди, коли вона бачить зірвану квітку, — бо вона тоді власне вже труп, який сумно схиляє свою зівялу головку, неначе мертве дитя. Дама майже злякалась сумного відтінка своєї уваги і я вважав своїм обов'язком розігнати сей настрій кількома віршами з Вольтера. Як одначе кілька французьких слів можуть нас повернути до звичайного порядного настрою! Ми засьміяли ся, коні заржали, і каруца помалу і на превелику силу почала спускати ся з гори.

Студенти почали теж лаштувати ся в дорогу, шнурували ранці, платили рахунки, які несподівано були помірні; привітні покоївки, з слідами щасливого кохання на обличчях, принесли, як водить ся, брокенські букети і прикололи їх до наших шапок, діставши за се хто поцілунок, хто кілька грошів. Потім усі рушили в гори. Одні, а з ними Швайцарець та Грайфсвальдець, пішли в напрямку до Шірке, а я й мої земляки з поводитирем через так звані „Снігові діри“ рушили до Ільзенбурга.

Ішли ми стрімголов. Гальські студенти ходять швидше од австрійської ляндвери. Я й не схаменув ся, як гола частина гори з розірваними кам'яними ґрупами була вже позаду нас і ми увійшли в сосновий ліс, який я вже бачив за день перед тим. Сонце лило своє сьвяткове проміння і осьвічувало веселу, строкату юрбу буршів, що бадьоро пробірались через гущавину; там зникали, там з'являлись знову, перебігаючи болота через повалені стовбури, чіпляючись на стрімчатих спусках за нависле коріння; вони співали веселих пісень, а їм одно-

відали радієним співом лісові пташки, зелені ялини своїм шелестом, незримі жерела дзюрчанням і скелі своєю луною. Коли веселе юнацтво сполучається з прекрасною природою, то вони веселяться навперейми.

Чим нижче спускали ся ми, тим любіше дзюрчали підземні джерела. Тільки то там, то тут яке небудь з їх блискало між камінням та кущами, наче визираючи, чи безпечно йому виглянути на світ божий і, зважившись, вискакувало на верх невеличкою хвилею. Тут можна було постерегти звичайне явище: хоробрий робить початок справи, а юрба страхополохів, дивуючись сама собі, раптово запалюється його прикладом і поспішає прилучити ся до сього першого. Так і тут маса струмків вискочила метушливо зі свого захисту і скоро утворили всі разом значне жерело, яке понеслось у долину безлічю водопадів та чудових колін. Се Ільза, любя, прекрасна Ільза. Вона ллється через благословенну долину з обох боків обмежену горами, що стають усе вищі та вищі; і вони-ж до самої п'яти своєї вкриті вже не ялинами та иньшим шпильковим деревом, а листвяним — буками, дубами і т. и. Сі остатні ростуть переважно на Нижнім Гарці, як зветь ся східній бік Брокена, супротивлено Верхньому Гарцу, себто західньому бокови, який далеко вищий, через що там росте шпилькове дерево.

Не можна змалювати ту веселість, наївність та грацію, з якою Ільза перебігає по химерно повикроюваних скелях, що зустрічає на своєму шляху. Вода її то дико свистить і розливається піною, то чистою дугою без усіх щілин у камінцях, то весело біжить по

дрібному камінню, неначе моторна дівчина. Так, правду каже казка, що Ільза — принцеса, яка сьміючись і радіючи збігає з гір. Як чудово блищить на сонці її біла пінява одіж! Як мають по вітру срібні стрічки на її грудях! Як іскрять ся та блистять її діаманти! А високі буки, неначе поважні батьки, стоять навкруги та нишком усьміхаються на пустування любої доні; білі берези з задоволенням хитають головами, а разом з тим їм боязко зазанадто відважну скакуху; гордий дуб дивиться неначе похмурий дядько, якому доведеть ся заплатити за гарну погоду. Пташки за її приводом теж тішать ся в повітрі, а квітки на березі тихо шелочуть: „О, візьми, візьми нас із собою, люба сестрице!“ Але весела дівчина нестримано стрибає далі, і раптово підхоплює марючого поета і обливає мене квітчастим дощем гучного проміння та промінястих гуків; од сеї гучної краси я стаю непритомним і чую лише солодкий голос:

Зову ся я Ільза принцеса,
Зовуть Ільзенштайном мій дім;
Хто щастя захоче дізнати,
До мене в мій замок ходім!

Головоньку там тобі змиє
Джерелю ясної води,
Там всі свої жалі забудеш, —
Мій смутний молодче, ходи!

Впадеш там в кохані обійми
На білії груди мені,
І мріями будеш літати
У давні часи чарівні.

Я так тебе пестити буду,
Тебе покохаю сама,
Як владаря Генріха свого, —
Вже ж Генріха мого нема.

Хай мертві лежать в домовині, —
Живим треба в світі пожити;
А я ж бо вродлива, мов квітка,
І серце веселе тремтить.

Ходи лиш до мене до замку!
З кристалю мій замок ясний,
Там лицарі й панни і джури
Заводять таночок дивний.

Шумлять там шовкові убрання,
Залізні остроги дзвенять,
Там карлики грають у сурми,
Там бубни й сопілки бренять.

Як Генріха, владаря свого,
Отак я й тебе обійму;
Як сурма було загукає,
Затулюю вуха йому!...

Безкрає раювання повстає в душі, коли природа зливається з нашим внутрішнім світом і зелені дерева, думки, пташиний спів, тихий смуток, небесна блакить, спогади й пахощі трави переплітаються в привабливих арабесках. Жіноцтву краще відомо се почуття і через те у їх на губах може грати солодкий усьміх недовіря, коли ми з школярською пишхою величаємось нашими льоґічними вчинками, вихваляємось, що ми так добре розділили все на об'єктивне та суб'єктивне, поставили в голові,

ніби в аптеці, тисячу скриньок, де в одній лежить розум, у другій глузд, у третій дотеп, у четвертій безглузде, а в п'ятій „нічого“ — себ то ідея.

В сих мріях я не постеріг, що ми лишили вже долину Ільзи і підіймаємося на гору. Шлях був дуже крутий та важкий і де-хто з нас ледве переводив духа. Але як і наш поважний родич, що його поховано в Мельні,¹⁾ ми вже в перед марили, з якою приємністю будемо спускати ся з гори і через те були задоволені. Нарешті досягли ми Ільзенштайна.

Се величезна гранітова скеля, що сьміливо та відважно підіймаєть ся з безодні. З трьох боків її оточають високі, вкриті лісом гори, а четвертий бік — північний, вільний, і звідсіля видно Ільзенбургі, що лежить у низу, й Ільзу, що стікає довгою стрічкою в долину. На шпилі, схожому на вежу, стоїть великий, залізний хрест і там від біди може помістити ся ще дві чари людських ніг.

Так само як природа прикрасила Ільзенштайн своїми фантастичними принадами, так і казка пролила на його рожеве проміння. Готшальк оповідає; „Кажуть, що тут стояв зачарований замок, у якому жила багата, прекрасна принцеса Ільза. Вона й досі кожного ранку купаєть ся в Ільзі і кому поталанить побачити її в щасливий мент, того вона веде в свій замок, схований у скелі, і нагороджує по королівськи“. Інші розказують гарну історію про кохання принцеси Ільзи до лицаря Вес-

¹⁾ В Мельні коло Любеки показують і доси нагробок Тіля Айленшпігеля, звісного сьміхуна та штукаря XV в.

тенберга, що її один наш відомий поет романтично виспівав у „Abendzeitung“. Інші знову говорять инакше: її коханцем був власне старосаксонський імператор Генріх, який з Ільзою, прекрасною водяною феєю, забавляв ся по цісарськи в зачарованому скальному замку. Шановний письменник д. Німан,¹⁾ що написав книжку про подорож на Гарц, у якій з похвальною пильністю й докладними цифрами подає висоту гір, відхил магнітної голки, довги міст і таке инше, нарешті додає: „А все, що розказують про прекрасну принцесу Ільзу, належить до царства казок“. Так говорять ті люди, що ніколи не бачили такої принцеси; але ми, до яких прекрасні дами ласкаві, ми краще знаємо всю сю справу. І імператор Генріх знав її. Не дурнож старосаксонські імператори любили так свій любий, рідний Гарц. Для сього варто тільки переглянути милу „Ліненбурську хроніку“, де на чудернацьких, добродушних малюнках виображені добрі, старі королі. Заковані в залізо сидять вони на своїх бойових конях, на голові у їх сьвята королівська корона, а в міцних руках берло та меч, а на милих, бородатих обличчях можна зовсім виразно прочитати, як часто вони сумують за любими своїми Гарцськими принцесами і за сердешним шелестом гарцських лісів, сумують на далекій чужині, навіть у самій Італії, багатій помаранчами та отрутами, куди їх тягло бажання звати ся римськими імператорами — чисто германське шанолубство, через яке пропав і імператор і імперія.

¹⁾ Ludwig Fr. Niemann, Handbuch für Harzreisende. Halberstadt 1824.

Я ражу кожному, хто стоїть на шпиль Ільзенштайна, не думати ні про імператора, ні про імперію, ні про прекрасну Ільзу, але тільки про свої ноги. Бо коли я там стояв охоплений мріями, я раптово почув підземну музику зачарованого замка і побачив, як гори стали до гори ногами, червоні дахи Ільзенбурґа почали танцювати, а зелені дерева почати літати в блакитному повітрі, так що у мене позеленіло в очах, голова запаромочила ся і я-б конечно полетів у безодню, як би не вхопив ся за залізний хрест. Конечно, ніхто мене не обвинуватить за те, що я зробив у моєму прикрому становищі.

„Подорож на Гарц“ — фраґмент, фраґментом вона й лишить ся; пестраві нитки, які вплетено в неї для утворення гармонійної цілості, раптово рвуть ся, наче відтяті ножицями неблаганної Парки. Може колись я сплету їх з моїми колишніми піснями, і цілком висловлю те, про що тепер тільки невиразно натякаю. Нарешті се таки зовсім однаково, де й коли висловиш що небудь, аби тільки воно було висловлено. Нехай окремі твори лишають ся фраґментами, коли тільки вони в своєму з'єднанні складають цілість. Таким сполученням виправляють ся похибки, виглажують ся нерівності, занадто гострі місця змякшають ся. Се все може стати ся вже з першими листками „Подорожі на Гарц“: іменно вона зробилаб не таке кисле вражіння на читача, коли-б він де небудь далі побачив, що моє обурення проти Геттінгена взагалі, хоч воно ще більше, аніж я висловив, усе ще не таке велике, як

повага до окремих його мешканців. І на що таїти: тут я кажу про ту любу людину, яка ще за часи моєї молодости так приязно до мене віднеслась і надала мині глибоку любов до історії, а потім зміцнила в мині сю жагу, повела мій дух спокійним шляхом, вказала йому спасенний напрямок, а головно, дала мені ту історичну розвагу, без якої я не знїс би болючих щоденних подій. Я кажу про — Георга Сарторіуса, великого дослідника історії, людину, око якої в наші темні часи сьвітить неначе ясна зоря, а привітне серце одчинене задля чужого горя й радощів, задля турбот старця й короля, для останнього стогону гинучих народів і їх богів.

Тут я повинен завважити, що Верхній Гарц, який я описав до початку долини Ільзи, не має зовсім такого веселого вигляду, як романтично мальовничий Нижній. З останнім Верхній Гарц робить великий контраст своєю дикою красою та темними ялинами. Так само одріжняють ся проміж себе і три долини Нижнього Гарца, які утворюють ся Ільзою, Бодою та Зелькою. Се три жінки, про яких не негко сказати, котра з їх краща.

Про милу, солодку Ільзу і про те, як вона сердешно та любо привітала мене, я вже говорив і віршами й прозою. Хмура красуня Бода прийняла мене не так ввічливо і, коли я побачив її уперше в сумному Рібелянді, вона буркотіла і завернула ся в сріблястосірий дощовий серпанок; але на шпиль Росстрапи скинула його раптово, і обличчя її блиснуло передомною в сліпучій красі, всі риси її були осяяні кольосальною ніжністю, а з поборених скелястих грудий вирвались неначе тужливі зітхання нудьги та жалібні голоси суму. Не та-

кою ніжною, але більше веселою вдала ся мені гарна Зелька, прекрасна, кохана дівчина, шляхетна та проста, якої ясний спокій держить здалеку всяку сентиментальну фаміліярність, але напів затримана усьмішка виявляє жартовливу натуру. І сим я можу з'ясувати ті дрібні неприємности, що спіткали мене в долині Зельки. Так я захотів перескочити через воду і влучив як раз у середину її; потім, коли я надів замість мокрих черевиків пантофлі, одна з їх загубилась; вітер зірвав з мене кашкета, терен подер мені ноги і т. д. Але всі ці неприємности я прощаю прекрасній дамі через те, що вона прекрасна. І тепер вона стоїть в моїй уяві з усіми своїми тихими вадами і неначе каже: „Коли я так сьмію ся, то тим, що люблю вас; будьте-ж ласкаві, осьпівайте мене!“ Прекрасна Бода теж устає в моїх спогадах і темні очі її говорять: „Ти схожий на мене своїми гордощами та стражданням і я хочу, що-б ти любив мене“. Теж і гарна Ільза виступає підстрибуючи, ніжна, чарівна в своєму обличчі, постаті й рухах. Вона схожа на дивну істоту, що надиха щастєм мої мрії, і дивить ся на мене зовсім так як вона: з непохитною байдужістю, а разом з тим так глибоко, так прозоро правдиво, неначе вічність зазирає в вічі. — Тепер я Паріс, передомною стоять три богині і я віддаю яблуко прекрасній Ільзі.

Сьогодні перший май, весна розливає ціле море життя по землі, біла піна квіток висить на дереві, а теплий, блискучий туман лягає широкими хвилями навколо. В місті весело блищать шибки вікон, горобці знову будують на дахах свої гнізда, по вулицях шпацірують люди і дивують ся, що повітря таке чудове

і що у їх самих так гарно на душі. Селянки в яскравих убраннях несуть букети хвіялок, діти-сироти в блакитних лейбиках і з милими, безбатченківськими обличчями проходять через Юніфернштіт і радіють, неначе сьогодні вони знайдуть своїх батьків; старець на мості дивить ся весело, наче він виграв багато грошей; навіть чорного, ще досі не повішеного маклера,¹⁾ який бігає по місті з шахрайським, мануфактурно-крамним обличчям, освітлює сонце своїм толерантним промінням. — Я хочу вийти з міста.

Сьогодні перший май і я думаю про тебе, прекрасна Ільзо — або може назвати тебе Аїнесою, бо тобі се ім'я найбільш подобається. Я думаю про тебе, і хотіло ся-б знову поглянути, як ти виблискуючи збігаєш з гір. Найкраще було-б стояти в долині і схопити тебе в свої обійми. Чудовий день! — Скрізь бачу зелений колір — барву надії. Скрізь, неначе миле чудо розпускають ся квітки і моє серце знову розцвітає. Серце, се теж квітка, і навіть чудова. Воно не соромлива хвіялка, не сьмішлива рожа, не чиста лілея або инша якась квітка, що своєю гожістю радує серце дівчини, що її так гарно приколюють до милих грудей і яка сьогодні вяне а завтра знову розцвітає. Серце се схоже більше на ту важку, дивоглядну квітку з лісів Бразилії, про яку кажуть, що цвіте раз у сто літ. Я згадую, що ще хлопчиком я бачив таку квітку. Ми почули

¹⁾ Той маклер, то був Йосиф Фрідлендер, гамбурський банкир, який потім хвалив ся, що за зневагу зроблену йому в отьому уступі, побив прилюдно автора «Подорожі на Гарц». Гайне називає його в однім листі з 1826 р. «смердючим Жидом» і заявляє, що його похвалки — безсоромна брехня.

в ночі, як щось стрільнуло неначе з пістоля, і в ранці сусідські діти розказували мені, що розпукнулось їх альое. Вони повели мене в свій садок і там я здивований побачив, що низька, тверда рости́на з чудним, широким, колючим листом, що ним можна легко поколотися, раптово підняла ся в гору, а над нею неначе золота корона розпустила ся чудова квітка. Ми діти не мали змоги роздивитись її, бо вона була дуже високо; старий, добрий Христіян, який нас дуже любив, приставив до квітки деревляну драбинку, а ми неначе кошенята вилізли туди і цікаво дивили ся в розчинену чашу квітки, де лежали жовті промінясті нитки, а невідомі пахощі виливали ся з нечуваною пишнотою.

Так, Агнесо, серце се не легко і не швидко розцвітає; скільки я пам'ятаю, воно цвіло один тільки раз і се було дуже давно — певно сто років назад. І хоч як пишно воно тоді розпустило ся, але з недостачі соняшного світла та тепла мусіло нужденно загинути чи може навіть було силою знівечене темною зимовою бурєю. А тепер знову щось б'ється і дрижить у моїх грудях і коли почуєш вистріл — дівчино, не бій ся! Я не застрілив ся, се кохання моє розірвало свій пуп'янок і вибухнуло проміястими піснями, вічними діфірамами, радісною співучою течією.

Коли-ж се кохання для тебе, дівчино, буде занадто високе, то пристав деревляну драбину, вилізь на неї і дивись з відтілля в моє цвітуче серце.

Ще рано, сонце зробило ледви половину свого шляху і серце моє лле вже такі міцні пахощі, що в мене туманіє в голові і я не

знаю, де кінчаєть ся іронія і де починаєть ся небо. Я заселяю повітря своїми зітханнями і хочеть ся мені розплистись у найдрібніші атоми, в несотворене божесто. — А що-ж то буде в ночі, коли зорі засяють на небі, „ті нещасні зорі, які можуть сказати тобі“...

Сьогодні перший май; самий остатній приказчик має право бути сентіментальним, — не вже-ж ти заборониш сього поетови?

34.483

$\Phi \frac{\text{III}}{\Gamma-296}$